

СПІЛЬНЕ ТА ВІДМІННЕ

Дослідження наративів у суспільній свідомості Німеччини, Росії та України

2020
Берлін / Київ

Вихідні дані

Центр громадських ініціатив «Ідеї змін»

вул. Бориса Грінченка, 9, офіс 305, Київ, 04071; +38 (063) 763-89-32

<http://ideizmin.com.ua/>

office@ideizmin.com.ua

inmedio peace consult gGmbH

Holbeinstr. 33, 12203 Берлін; +49 (30) 45490801

www.inmedio-peace-consult.org

info@inmedio-peace-consult.org

ІППП – Інститут права та публічної політики

129090, Москва, вул. Щепкіна, 8; +7 (495) 608 6959

www.ilpp.ru

info@mail-ilpp.ru

Переклад з англійської: Михайло Корюкалов

За фінансової підтримки Міністерства закордонних справ ФРН

Federal Foreign Office

Зміст

Резюме _____	4
Автори та ті, хто надавали сприяння _____	5
Вступ _____	7
Методологія – діалог на основі медіації _____	9
Наративи Голодомору або Великого голоду 1932/33: геноцид, трагедія, злочин проти людства, пропаганда? _____	11
1991 – Розпад Радянського Союзу та незалежність України _____	18
Основні наративи стосовно НАТО та розширення ЄС _____	26
Конкуруючі наративи щодо Євромайдану 2013-14 років _____	34
Від неспокійного минулого до неясного майбутнього: варіації підходів до розв’язання конфлікту в Криму та на Донбасі _____	42

Резюме

Ця доповідь підводить підсумки проекту німецько-російсько-українського діалогу¹, який було змодельовано та реалізовано inmedio peace consult GmbH (Берлін), Інститутом права та публічної політики, ІППП (Москва) та Центром громадських ініціатив «Ідеї змін» (Київ).

У межах діалогу на основі медіації – підходу, розробленого inmedio peace consult GmbH, 18 експертів з академічних установ, аналітичних центрів та неурядових організацій, а також журналістів і досвідчених медіаторів зустрілися в Берліні в листопаді 2019 року. Вони аналізували та розглядали німецькі, російські та українські наративи в пошуках поворотного моменту періоду завершення «холодної війни», після якого почалося погіршення відносин між цими країнами. Ці наративи часто відображають глибоко вкорінені думки, сформовані індивідуальним і колективним досвідом; а також самостійно формують цей досвід, якщо держава застосовує їх для маніпуляції суспільною думкою. Усвідомлення² походження наративу не вимагає абсолютної з ним згоди. Втім, спроба зрозуміти його суть допомагає підготувати фундамент для успішних переговорів стосовно виходу з кризи.

Наша група обрала певний період часу та, за допомогою інтерактивних методів, сфокусувалася на таких п'яти темах, які вважає найактуальнішими у німецько-російсько-українських відносинах: Голодомор 1930-х років і його вплив на ідею української незалежності; 1991 рік – різні погляди на розпад Радянського Союзу та набуття Україною незалежності; спроби та провали співробітництва з НАТО; конкуруючі версії щодо Євромайдану, Криму та Донбасу.

Ця робота відображає консенсус, досягнутий у результаті групових обговорень вищезгаданих питань. Наша мета полягала не в тому, аби погодитися з певним наративом. Скоріше, ми хотіли допомогти суспільствам даних країн знайти взаємопорозуміння та звернути їхню увагу на різницю між існуючими наративами. Це потребує довготривалої послідовної стратегії. Такий підхід не дарує швидких рішень, не здатний замінити кризовий менеджмент або відреагувати на нагальні проблеми. Але глибоке розуміння різних версій подій покладе початок для ефективного пошуку рішень, які рано чи пізно мають бути прийняті.

Проект було впроваджено за фінансування Федерального міністерства закордонних справ Німеччини в межах програми «Розширення співпраці з громадянським суспільством в країнах Східного партнерства та Росії». Він ґрунтується на проекті німецько-російського діалогу 2018³ року, а також на результатах попередніх переговорів за участі українських та російських громадських організацій⁴.

Електронну версію цієї доповіді можна завантажити українською, англійською та російською і мовами на сайті www.contested-narratives-dialogue.org.

1 Було спільно вирішено називати країни в алфавітному порядку.

2 Термін «усвідомлення» використовується в цьому документі в рамках концепцій трансформації конфлікту та медіації. Він означає рівень емпатії учасників до переживання турбот, потреб, бажань і страхів, якими керуються суб'єкти конфлікту.

3 Див. inmedio/ІППП: Російсько-західні «білі плями»: від діалогу щодо конкуруючих наративів до кращого взаємопорозуміння (2019), <https://www.inmedio.de/en/aktuelles/new-publication-russian-western-blind-spots-dialogue-contested-narratives-improved>.

4 Наприклад, ініціатива CivilM+, www.contested-narratives-dialogue.org

Автори та ті, хто надавали сприяння

Автори:

Сергей Акопов, професор Національного дослідницького університету «Вища школа економіки», Санкт-Петербург

Георг Альберс (Georg Albers), професор Католицького університету прикладних наук Північного Рейну, Вестфалія, Мюнстер

Юлія Біденко, доцентка Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, кафедра політології, Харків

Андреас Вестфален (Andreas Westphalen), журналіст та співавтор проекту російсько-німецького діалогу пам'яті Horchposten 1941

Любляна Вустехубе (Ljubjana Wüstehube), inmedio peace consult, Берлін

Олена Захарова, Центр громадських ініціатив «Ідеї змін», CivilM+, Київ

Юлія Каплан, Центр громадських ініціатив «Ідеї змін», Київ/Донецьк

Ольга Коссе, виконавча директорка громадської організації «Відповідальні громадяни», Донецьк/Краматорськ

Ларіса Кунце (Larissa Kunze), inmedio peace consult, Берлін

Анастасія Рінгіс, незалежна журналістка, Київ

Анатолій Решетніков, асистент Університету Вебстера, Відень; запрошений лектор Центрально-Європейського Університету, Відень/Будапешт

Ольга Сідоровіч, Інститут права та публічної політики, Москва; членкиня Ради при Президенті РФ з розвитку громадянського суспільства і прав людини

Марк Саймон (Mark Simon), Московська вища школа соціальних та економічних наук

Дірк Сплінтер (Dirk Splinter), inmedio peace consult, Берлін

Ірина Старовойт, професорка, Український Католицький Університет, Львів

Максім Тимофєєв, доцент Європейського гуманітарного університету, Вільнюс; експерт Інституту права та публічної політики, Москва

Сергей Уткін, Інститут світової економіки та міжнародних відносин Російської Академії Наук (ICEMV), керівник відділу стратегічних досліджень, Москва

Урсула Фройзе (Ursula Froese), консультантка, ОБСЄ, Відень

Єкатеріна Чіміріс, програмна менеджерка Російської ради з міжнародних справ, доцентка Фінансового університету при Уряді Російської Федерації, Москва

Райнер Швалб (Reiner Schwalb), Бригадний генерал (у відставці), військовий аташе Посольства ФРН у Москві у 2011-2018 рр., Кельн

Надавали сприяння:

Ханне-Маргрет Біркенбах (Hanne-Margret Birckenbach), професорка Університету імені Юстуса Лібіха, Гіссен

Ют Фінх-Крамер (Ute Finkh-Krämer), депутатка Парламенту ФРН у 2013-2017 рр., Берлін

Маркус Мекель (Markus Meckel), Міністр закордонних справ НДР (1990 р.) як представник у переговорах 2+4, депутат Парламенту ФРН у 1990-2009 рр.

Андрей Н. Медушевській, професор Національного дослідницького університету «Вища школа економіки»; старший експерт Інституту права та публічної політики, Москва

Дмитрій Стратієвській, Центр досліджень Східної Європи (Osteuropa Zentrum), Берлін

Вступ

Кризу в Україні та навколо її кордонів можна сміливо вважати поворотною точкою в європейській безпеці. Події в Криму та на Донбасі з 2014 року ставлять під питання її актуальність, адже фундамент європейської безпеки було закладено в кінці «холодної війни» в 1989-1990 роках. Сьогодні ж, після майже 5 років з початку збройного конфлікту, війна на території східної України і досі триває та принесла з собою більше ніж 13 тисяч смертей, масові руйнування, а також залишила незчисленну кількість людей без домівок.

Якщо аналізувати витоки конфлікту, стає очевидним, наскільки глибоко він закарбований у значно масштабнішу російсько-західну конфронтацію. Зокрема, неможливо сприйняти сучасні непорозуміння без детального дослідження контрастних історичних наративів, що стосуються різних регіонів України, Росії та Заходу⁵. Суперництво між радикально протилежними поглядами на історичні факти українсько-російських відносин та на еволюцію європейської безпеки після завершення «холодної війни» – це головний камінь спотикання на шляху до ефективного виходу з нинішньої конфронтації між Росією, Заходом та Україною, а також становлення на шляху дипломатії, діалогу і кооперативної безпеки.

Сприйняття та інтерпретація пов'язаних між собою подій не відбувається в історичному вакуумі, але, по суті, формується наративами, в яких переплітаються історичні та політичні події, а також медіа-дискурс та особистий/сімейний досвід.

Ця робота базується на думці, що діалог громадянського суспільства можливий (шляхом медіації) та обов'язковий для кращого розуміння конкуруючих наративів і, відповідно, спільного та відмінного між такими наративами.

Такий процес можна проводити одночасно з політичними заходами, а також за його допомогою можна вимощувати дорогу для більш конструктивних офіційних переговорів.

Авторами цієї доповіді, сформованої на основі консенсусу, є 18 експертів з академічних установ, аналітичних центрів та неурядових організацій, а також журналісти і досвідчені медіатори. Окрім експертних знань у, наприклад, безпеці, міжнародних відносинах, соціології або дискурсивному аналізі, багато членів групи мають українсько-російське сімейне походження. На багатьох вплинули події, освітлені в цій роботі, у тому числі насильство на Майдані Незалежності в Києві, війна на Донбасі, політичні репресії, розкол сімей через наявні конфлікти, або ж їхні пращури постраждали від Голодомору чи сталінських репресій. Групу було набрано таким чином, аби в ній були представлені люди з різними політичними поглядами, вподобаннями та професіями з усіх трьох країн.

Наша дискусія почалася з візуальної хронологічної реконструкції минулих подій, починаючи більше ніж 1 000 років назад. У процесі обговорень було вирішено зосередитися на п'яти подіях, які вбачаються авторам як такі, що найбільше вплинули на розуміння та формування наративів, що стосуються українсько-російсько-західних

5 Очевидно, що не існує монолітного «Заходу». Для дуже деталізованого аналізу західних наративів, див. наприклад: Вольфганг Зельнер (ред.), Безпекові Наративи Європи: Широкий Спектр Поглядів (Баден-Баден, Номос, 2017). У нашому тристоронньому діалозі Німеччина частково сприймається як представник «Заходу». Ми акцентуємо на специфічних німецьких наративах, які допомагають пояснити німецькі погляди в контексті «західних».

стосунків: Голодомор 1930-тих років та його вплив на ідею української незалежності; 1991 рік – різні погляди на розпад Радянського Союзу та набуття Україною незалежності; невдалі численні спроби співпраці з НАТО; конкуруючі погляди на Євромайдан 2013/14 та події в Криму і на Донбасі з 2014 року.

У процесі інтенсивної колективної роботи ми відтворили найактуальніші наративи, що стосуються наведених вище подій, прагнучи зрозуміти властиву ним внутрішню логіку. Ми враховували не лише основні наративи, але й численне розмаїття думок, що належать різним верствам суспільств відповідних країн. Ця робота демонструє результати таких групових обговорень та визначає спільне та відмінне між такими наративами.

Перший розділ стосується методології та коротко описує основні аспекти специфічного підходу, застосованого у цьому дослідженні – підхід посередницького діалогу. Наступні розділи, систематизовані хронологічно, вказують на спільне та відмінне між різними наративами відповідних історичних подій, описаних в кожному розділі.

Голодомор 1932/33 років – одна з найнеоднозначніших подій української/радянської історії. Українські та російські наративи (так само, як і німецькі «не-нاراتиви»), що описують Голодомор як геноцид, трагедію, злочин проти людства або ж пропаганду, відповідно викладені в другому розділі.

Розпад Радянського Союзу та здобуття Україною незалежності в 1991 році викликає сильні суперечливі емоції та політичні дискусії в Україні і Росії, бо ці події безпосередньо пов'язані з екзистенційною темою ідентичності. Третій розділ демонструє, як парадоксально легко цей підтекст ідентичності може бути сприйнятий обома сторонами на емпатичному рівні.

Спроби та провали співробітництва з НАТО лежать в основі головного російського сприйняття про те, що їх «оточили», та українського розчарування під назвою «ми запізнилися на останній потяг». Три основні наративи з України, Росії та Німеччини обговорені в четвертому розділі.

Спільне та відмінне між трьома головними наративами щодо Євромайдану 2013/14 років як Революції Гідності, змови Заходу або фашистського повстання проаналізовані в п'ятому розділі.

Наша дискусія щодо Криму та Донбасу (замість аналізу конкуруючих інтерпретацій того, що, навіщо та чому сталося) сфокусувалася на огляді протилежних підходів до вирішення конфлікту і відповідного набору аргументів. Вони представлені в шостому розділі.

Методологія – діалог на основі медіації

Метод, на якому ґрунтується ця робота, був сформований згідно з підходом «діалог на основі медіації»⁶. Цей підхід створює місце для поглибленого діалогу, який замість того, аби просто обмінятися точками зору, фокусується на причинах їхньої появи. Він керується повагою до поглядів кожного учасника та базується на принципі надання кожному права голосу та права бути почутим. Більше того, посередники мають поважати усі сторони та не спиратися на власні погляди. Вони мають бути спроможними та прагнути зрозуміти думку кожного учасника, пам'ятаючи, що розуміти і поділяти думку – це не одне й те саме.

Для визначення методології та здійснення посередництва в ході проекту були використані такі особливості діалогу на основі медіації:

1. Підхід характеризується активною роботою з малою групою протягом тривалого періоду (на відміну від, наприклад, конференцій). У нашому проекті ми познайомилися з 18 учасниками робочої зустрічі в Берліні, яка тривала п'ять днів. Перед цим протягом шести місяців проводилися підготовчі зустрічі із ще більшою кількістю учасників з Берліну, Києва та Москви. Така довготривала робота забезпечує вибудову довіри на особистому рівні і, таким чином, створює можливість для всебічних глибоких дискусій.
2. Акцент у підході робиться на самому процесі: тобто, методологія і порядок його проведення протягом та після робочої зустрічі, відкрито обговорюються з учасниками. Постійна увага до потреб робочого процесу стимулює появу нових інсайтів та плідотворних ідей під час самої зустрічі. Відсутність жорсткої структури стимулює гнучкість, творче мислення та врахування неочікуваних поворотів. Водночас, групова робота в межах такого відкритого підходу може призводити до відчуття відсутності чіткості як серед учасників, так і серед модераторів. Це виклик, який потребує професійного ставлення з метою точного відображення поглядів кожного суб'єкта діалогу.
3. Модерація на основі медіації (на відміну від традиційної) не тільки надає можливість висловитися всім учасникам, аби посприяти взаємодії та активним дебатам на конкретні теми. Окрім цього, вона фокусується не лише на фактах, але й на міжособистісних стосунках. Модератори/посередники ставлять питання, направлені на розуміння передумов появи тверджень, ставлень та поглядів учасників. Оскільки це можливо лише в малих групах, ми часто об'єднуємо учасників у групи з 3-8 осіб та ставимо їм різні завдання.
4. Підхід будується на врахуванні особистих і біографічних обставин кожного учасника. Процес починається з відкритої сесії, на яку запрошуються всі учасники, аби поділитися своєю особистою мотивацією та біографічними даними, що географічно пов'язані з регіонами та наративами, про які йдеться. На цій сесії застосовується такий системний метод як соціометрія. На таких зустрічах вкрай важливо забезпечити комфортне середовище та проводити їх у малих групах у складі трьох осіб – по одній особі з кожної із країн.

⁶ Див. також Kuschwitz/Sayko: On the Methodology – the Mediative Dialogue Approach, in: inmedio/ILPP (eds.): Russian-Western Blind Spots. 3 Dialogue on Contested Narratives to Improved Understanding, Berlin/Moscow 2019

5. Ключовим у діалозі на основі медіації є сприяння тому, щоб учасники дивилися на ситуацію під іншим кутом. Бачення під іншим кутом означає, що одні учасники можуть щиро/чесно зрозуміти (а може, навіть відчути), чому саме інші учасники дотримуються інших ідей, хоча перші з ними зовсім не згодні. Ми досягли цього завдяки методиці прогностичного аналізу конфлікту – посередницькому методу, який спирається на емпатію, щоб відкрити можливості для погляду під іншим кутом⁷, та методу «акваріуму», коли для полегшення дискусії на складні теми групу розділяють на спостерігачів/слухачів та спікерів.
6. Реконструкція сценаріїв з точки зору мета-перспективи є високоефективною стратегією, яка сприяє конструктивному обговоренню. Учасники утримуються від озвучення того, що саме вони вважають помилковим або правильним у тій чи іншій інтерпретації подій. Скоріше, вони викладають різноманітні погляди поетапно, впорядковуючи їх на прикладі конкретних сценаріїв. Цей підхід не заперечує відмінностей, але допомагає знайти шляхи для порозуміння та сприйняття подій (а також формулювання їхньої суті разом зі сприйняттям) з мета-перспективи. Це – виклик як для учасників, так і для медіаторів, оскільки вимагає чисельних змін сприйняття.

Ці аспекти визначали та впливали на ставлення медіаторів та представників зацікавлених країн в цьому проекті.

⁷ Див.: https://www.inmedio.de/sites/default/files/13_wue_Konflikt-Perspektiv-Analyse.pdf (німецькою) або http://www.inmedio.de/sites/default/files/Mediation_EN_LowRes.pdf.

Наративи Голодомору або Великого голоду 1932/33: геноцид, трагедія, злочин проти людства, пропаганда?

Наратив Голодомору: подія та її наслідки – амнезія і жахливий досвід

На початку 1930-х років Радянський Союз перебував у стані активного переходу від політичної до соціальної та економічної революції. Більшовики були зайняті формуванням робітничого класу (загалом із селян). У багатьох регіонах Радянського Союзу в 1932-33 роках панував голод. Приблизна кількість смертей варіювалася від 3,2 до 4,8 мільйона в Україні та від 6 до 8 мільйонів людей в СРСР в цілому⁸.

До вирішення цієї проблеми на території Радянської України у центрального управління було особливе ставлення⁹.

Так, кульмінацією наративу став Голодомор (український неологізм, буквально – терористичний голод), який виражався у масових вбивствах, смертях від голоду, спровокованих верхівкою радянського управління щодо українських селян (перша велика група радянських жителів, відправлена до Гулагу, складалася з багатих українських фермерів – 300 тисяч так званих «кулаків»)¹⁰.

До успішних селян почали ставитися як до «ворожого класу» за їхню невірність більшовицькій владі та масове протистояння колективізації: протистояння проти втрати їхньої власності та вимушеного залишення власних земель. Покаранням стали надвисокі податки та державні зернові побори. Наступним кроком стало вилучення продуктивних запасів у фермерських господарств. Одночасно, репресії торкнулися українського творчого класу, пізніше названого «Розстріляним відродженням». У 1932 році Сталін сам застосував слово «голод» щодо Радянської України, пов'язуючи його з політикою, а не економікою – тому що винними за саботаж колективізації були визнані українські націоналісти. З осені 1932 року кордони України були заблоковані, селяни були змушені залишатися в селах, останніх їхніх корів та кіз (разом з іншими потенційними продуктами харчування) забрали реквізиційні бригади з міст, залишивши села ізольованими від решти радянської економіки. Як результат – до другої половини весни 1933 року в сільській місцевості померло близько 4 мільйонів людей.

Голодомор випередив Голокост в Україні на 10 років, залишивши за собою мовчазну вуаль страждання. Він також асоціюється з відчуттям «жодної допомоги, жодного порятунку», пов'язаним з неспроможності Заходу прийти на допомогу українцям. В українській Галичині (тоді – частина Польщі) було профінансовано міжнародну кампанію з визволення українських жертв голоду, але своєї мети вона так і не досягла. Нікому не дозволялося публічно виголошувати інформацію про події в Україні, а отже

⁸ Norman M. Naimark, *Stalin's Genocides* (Princeton University Press, 2010), p.70.

⁹ Дя ознайомлення з дебатами істориків див. Анна Еплбаум, *Червоний голод: Війна Сталіна проти України* (Нью-Йорк: Doubleday, 2017), сс. 320-362.

¹⁰ Гриневич Людмила. *Хроніка колективізації та Голодомору в Україні 1927-1933. Том I: Початок надзвичайних заходів. Голод 1928-1929 років. Книга 3.* Київ: Критика, 2012.

нікому було допомогти¹¹. Відтак, виникає потреба у більш гетерогенному ставленні, коли на місце злочину повернеться нарратив Голокосту.

Якщо порівнювати демонічні спогади про Голодомор та Голокост, це може частково пояснити мнемонічні емоції та культурну амнезію в регіоні. В обох випадках люди були ізольовані та ігнорувалися як в Радянській Україні, так і в СРСР в цілому. А потім їх було вилучено з їхніх домівок. Обидва звірства були заходами, ініційованими з верхівки, а реалізовували їх на місцях. Втім, питання того, що накази згори виконували місцеві мешканці, у всеукраїнських обговореннях ніколи не згадувалося вголос. Залишилося лише зображення постраждалих, а злочинці розчинилися в повітрі. Зради сусідів та знайомих також були не рідкісним явищем.

В обох випадках було порушено базовий закон людства. Жертви втратили навіть гідність смерті, не говорячи про те, що будь-які сліди їхнього особистого існування було винищено. Їхнім нащадкам було заборонено їх оплакувати. Тим, хто вижив, було соромно говорити. Тих, хто вижив після Голокосту, майже ніколи не розпитували про Голодомор, і навпаки. Тобто, ці два жахливих спогади, будучи катастрофою на одній території, ігнорувалися та розділялися за загальної мовчазної згоди.

Людей залишили без сучасних засобів для публікації та розголошення жахливих вбивчих спогадів – архіви, музеї, бібліотеки, фотографії, нові книги та фільми. Динамічний обмін думками застряг між дулами гармат та особистими спогадами. Архів або знищили, або ж його й зовсім не існувало. Драматичні історії, пов'язані з масовим насильством, залишилися неозвученими.

Пам'ять та політизація Голодомору в сучасній Україні

Деадаптація та витіснення, наповнених терором спогадів про Голодомор, передалися ще трьом майбутнім поколінням. Протягом майже 50 років офіційна панахида за померлими під час Великого голоду 1932-33 років здавалася чимось неймовірним. Короткотерміновий період десталінізації в першій половині 1960-х дозволив вперше уявити наслідки Голодомору та перетворити їх на бібліотеку нарративів (наприклад, в автобіографічних оповіданнях Григіра Тютюнника та Василя Гроссмана). Але цензура скоро перекрила кисень цим поодиноким спробам возз'єднатися з шокуючим колективним минулим країни.

До 1989 році всі збірники спогадів, що раніше були ізольовані, було втрачено, але велика частина пам'яток про демонічне насильство все ж збереглися та повернулися на Батьківщину від діаспори. Далі послідувала спроба визнати Голодомор частиною національної пам'яті шляхом ініціативи «згори». Це почалося, коли у 2005-2009 роках Президент Віктор Ющенко повернув цю подію до національного дискурсу та їй було надано негативної сакралізації.

Його визнання, підтримане державними установами, було компенсацією за десятиліття замовчувань, спробою визнати пам'ять жертв Голодомору публічною та обов'язковою, як у випадку з Голокостом. Ющенко ввів у державний календар офіційний День пам'яті, т.зв. а lieu de memoire. Слоганом цієї антиколоніальної

11 Див. також: Голодомор 1932-33 років в Україні: документи і матеріали. / Упор. Руслан Пиріг. – Київ: Видавничий дім "Києво-Могилянська Академія", 2007; Тімоті Снайдер, «Розділ 1: Радянський Голод», Криваві землі: Європа між Гітлером і Сталінін (Basic Books, 2010), сс. 55-58; Анна Еплбаум, «Розділ 14: Прикриття», Червоний голод: Сталінська Війна проти України, сс. 296-319.

всеукраїнської акції стало «нація, об'єднана у траурі». Це призвело до появи цілої хвилі культурної продукції та гарячих дискусій про успадкування провини. Активне заохочення обговорень Голодомору мало полярний ефект на українсько-російські політичні відносини та відновило духовні кордони, виявивши те, що російське суспільство і досі заперечувало факти репресивного минулого, через асоціативні питання вини і відповідальності. Архіви НКВС та КДБ ніколи не були відкриті для дослідників.

Непом'януті жертви, непокарані кати і токсична хмара насильства поглинули пострадянську російську державність.

Зовсім по-іншому почали ставитися до Голодомору після Майдану. Слоган щорічного Дня пам'яті Голодомору у 2014 році звучав так: «Голодом вбивали нашу свободу. Не підкорені у 33-му – непереможні сьогодні»¹². Він одразу проводив асоціативний зв'язок із поточними подіями.

Метафора зазіхання на свободу (зморення вільних людей голодом до смерті) була домінуючою думкою всенародного Дня пам'яті 2014 року на фоні війни, яку деколи називали війною за незалежність від Москви. Історики, що спеціалізуються на темі Голодомору, звернули громадську увагу на той факт, що українські фермери не були пасивними жертвами: офіційне оплакування змінило вектор з жертви на фігуру героя, а страждання і безпомічність – на стратегії виживання (солідарність та взаємодопомогу). Ця афективність на додаток до свіжої травми Майдану продемонстрували сучасним українцям прямий зв'язок з насильницьким спадком 1932-33 років. Голодомор не був центральною темою обговорень, але він постійно згадувався в різних контекстах¹³. Жива пам'ять Голодомору як безкарного злочину виключила можливість прийняття сучасними українцями ідеї “руського миру”. Нещодавно українські політики закликали іноземні країни визнати Голодомор геноцидом¹⁴.

Наративи Великого голоду

Антиподом наративу Голодомору виступає наратив Великого голоду 1932-33 рр., сформований російською владою¹⁵. Можна також виявити і більш радикальну, і більш помірковану версію.

Цей наратив говорить, що голод не був результатом державної політики, а був викликаний природними явищами¹⁶, які лише трохи посилювали діями тогочасної влади. Також наголошується, що заходи, вжиті владою, стосувалися всієї території СРСР¹⁷.

12 <http://holodomor33.org.ua/materialy-zahodiv-iz-vshanuvannya-zhertv-holodomoru-2013/> (12 листопада 2014 р., останній доступ 17 листопада 2019)

13 «Якби план Сталіна досяг успіху, в ХХ столітті українців би не існувало. Ми вижили в Голодоморі та багато років протистояли радянському ладу. (...) Ми дуже сильні люди, але ми просто не уявляємо, наскільки» Оксана Забужко, інтерв'ю. Країна, 25 грудня 2014, №50(253), р.10.

14 «Верховна Рада закликає демократичні держави визнати Голодомор геноцидом», Інтерфакс-Україна, 7.12.2016, <https://www.bbc.com/ukrainian/news-38234572>.

15 Див. наприклад: «Голод в СРСР у 1930-х: правда про Голодомор», офіційна сторінка facebook Міністерства закордонних справ РФ, пост від 24 листопада 2018 року: <https://www.facebook.com/MIDRussia/photos/a.265191980246917/1562402713859164/>; Коментар Департаменту інформації та преси МЗС РФ стосовно інсинуацій трагедії, спричиненої голодом в СРСР у 1932-33", офіційний веб-сайт Міністерства закордонних справ РФ, 22 лютого 2019 року, https://www.mid.ru/ru/foreign_policy/news/-/asset_publisher/ckNonkJE02Bw/content/id/3540615.

16 «Сильний голод настав», «голод, що вразив [регіони країни]».

17 Зверніть увагу на те, що офіційний наратив щодо заходів тодішньої влади використовує такі слова, як «ретельність», «жорсткість», не ставлячи під сумнів їхній свідомий характер.

Щодо оцінки політики, офіційний нарратив не заходить далі визнання «трагічних помилок», допущених радянськими управлінцями у 1933 році. Великий голод називають «спільною трагедією росіян, українців, казахів та інших народів [СРСР]». Як наслідок, сценарій Голодомору називається «націоналістичною гральною картою» і спробою викривити історичні факти замість встановлення справедливості¹⁸. З цієї точки зору, популярні українські нарративи, описані вище, згадуються як такі, що сформовані та сфабриковані політичною елітою з дуже практичною метою, створені лише задля задоволення та захисту поточних інтересів і цілей сучасного формування національної самосвідомості в Україні.

Більш радикальна версія нарративу Великого голоду полягає в тому, що Голодомор – інструмент української влади, який сприяє національній ідентичності за рахунок Росії, тобто – український інструмент антиросійської пропаганди. Таке трактування нарративу заперечує дії України як незалежного актора, наголошуючи на тому, що вона – лише «маріонетка Заходу»¹⁹.

Більш поміркована версія нарративу передбачає, що голод був штучно створений «згори» як завчасно підготована спроба розкулачення селян, які протистояли насильницькій колективізації. Прибічники такого нарративу відкрито називають голод злочином проти людяності. Водночас, вони стверджують, що він не був спрямований проти українців як національної/етнічної групи, і що він зачепив так багато українців лише тому, що Україна мала велику частку сільськогосподарського сектору, і ця частка була дуже вагомим для виробництва. Отже, «кулаки» так постраждали тому, що вони були «кулаками», а не тому, що вони були українцями. В Казахстані, наприклад, загинуло 1,45 мільйона людей. Це найвищий показник смертності в порівнянні з іншими національностями Радянського Союзу²⁰. У цьому контексті концепція геноциду буде розглядатися критично, а голод буде визнано злочином проти людяності. Цікаво, що цей нарратив відрізняється, але й в деяких аспектах перетинається з офіційною версією Росії та радикальною версією, так само, як і з основним українським нарративом. Багато хто в Росії все ж стверджує що злочини сталінського режиму не можуть розглядатися як «відповідальність Росії»²¹.

Голодомор та Німеччина: анти-нарратив

Певного публічного дискурсу про різні нарративи щодо Голодомору в Німеччині немає. Окрім вкрай обмеженої обізнаності, у Німеччині не дуже інформовані про будь-які історичні деталі. Тому сама відсутність німецького/західного нарративу щодо Голодомору – це найочевидніший факт, на який варто звернути увагу.

Водночас, враховуючи низку причин, нині поінформованість росте, а тому можна

18 Див. також: Івницький М.А., Голод 1932-33 годов в СССР. Украина, Казахстан, Поволжье, Центрально-Черноземная область, Западная Сибирь, Урал (Москва, 2009); Кондрашин В.В., «Голод 1932-33 годов – общая трагедия народов СССР: национально-региональный аспект», Радянські нації та національна політика в 1920-1950-х роках. Матеріали VI міжнародної наукової конференції, Київ, 10-12 жовтня 2013 р. – Політична енциклопедія; Фонд «Президентський центр Б.Н. Єльцина.» – М.: РОССПЭН, 2014. – сс. 187–201.

19 Це – не офіційний російський нарратив. Див., наприклад, наступні матеріали Фондації зі стратегічної культури: «Зла казка «голоду» народилася в США», 3 березня 2019, <https://www.fondsk.ru/news/2019/03/03/zlaja-skazka-o-golodomore-rodilas-v-us-47711.html>; «Війни Сталіна проти України не інсувало», 11 серпня 2018, <https://www.fondsk.ru/news/2018/08/11/voyny-stalina-protivukrainy-ne-bylo-46596.html>; «Провал операції «Голодомор», 30 березня 2019, <https://www.fondsk.ru/news/2019/03/30/krahoperacii-holodomor-47897.html>.

20 Norman M. Naimark, *Stalin's Genocides*, Princeton University Press, 2010, p.76.

21 В основі дебатів лежать різні інтерпретації Сталінізму: див., наприклад, А. Medusevskij, "Was war Stalinismus?" *Osteuropa* 2012, Heft 4 (April), 62. Jahrgang, сс. 53-61.

стверджувати, що наратив перебуває в процесі створення. Українська боротьба за незалежність, «кольорові революції» та зростаючі протиріччя у відносинах з Росією стимулювали появу інтересу до причин конфліктів. Більше того, Майдан, Крим і збройний конфлікт на Донбасі ще чіткіше сформували образ України на віртуальній мапі німців, особливо тих, які цікавляться політикою.

У цьому контексті, різноманітні конфлікти між колишніми республіками Радянського Союзу та Росією щодо порушення прав людини в далекому та нещодавньому минулому привернули багато уваги. Так, різні наративи щодо Голодомору виглядають ще одним конфліктом про трактування історичних подій, а також прикладом заполітизованої природи дискурсів, які стосуються масових порушень прав людини.

Така зростаюча обізнаність формує не лише німецький погляд на Голодомор, але й має потенціал щодо дуже відомого німецького наративу – Голокосту, в якому Німеччина зіграла роль порушника прав людини та несе відповідальність за свою історичну провину. Це створює дилему.

З одного боку, бути необізнаними стосовно історичних подій, які якимось чином стосуються злочинів, скоєних німцями, для німців неприйнятно. З їхньої точки зору не звертати увагу на масові порушення прав людини, особливо якщо вони визнані геноцидом, видається неприйнятним. Це не варіант – ігнорувати дискурс геноциду, тому що основний наратив щодо Голокосту накладає на німців відповідальність щодо запобігання геноциду. Під час обговорення прав та обов'язків НАТО втручатися, наприклад, в Балканські війни, запобігання геноциду було однією з найважливіших причин для застосування військових сил.

Це, своєю чергою, робить Німеччину дуже обережною, коли мова йде про суперечливі визначення тієї чи іншої події геноцидом. Німці намагаються не оспорювати явище геноциду, оскільки відчувають відповідальність за найбільший геноцид в сучасній історії.

З іншого боку, існує можливість замовчування наративу чи його «пропускання крізь пальці» тоді, коли йдеться про небезпеку застосування цього наративу в політичних обговореннях. Німці не хочуть, щоб їх звинуватили в «релятивізмі». Будь-яка спроба детального розгляду Голокосту та порівняння його з іншим геноцидом спричинить гострі дискусії.

Отже, це створює табу. У Німеччині наявна довготривала історія дискурсивних кроків в напрямку визначення термінів провини та відповідальності. Довга фаза репресій, самокритичного аналізу минулого та процес зростаючої політичної самосвідомості були болючими і конфліктними. Фактично, цей процес ніколи не припиниться і виступає рушійною силою в багатьох політичних рішеннях.

Враховуючи ці передумови, важко уявити Німеччину, яка б змушувала будь-яку іншу націю визнати свою провину і брати відповідальність за геноцид. Німецький наратив не дозволяє допускати моральну зверхність в питаннях такої надзвичайної відповідальності. Принаймні, це виглядало б лицемірно, чи навіть гірше – так, ніби «ми святіші за вас».

Наративи Голодомору та їхнє значення для вирішення конфлікту

З точки зору вирішення конфлікту, основною перешкодою з багатьох причин є сама природа дискурсів та спорів з приводу наративів Голодомору.

У контексті України є очевидним, що більшість українців сприймають Голодомор як надважку травму. Втім, не покидає відчуття, що він так і не отримав достатнього визнання в країні. Оскільки більшість (якщо не всі) сімей вважають, що на них вплинув Голодомор, можна стверджувати, що він став важливим фактором у формуванні ідентичності. Відчутна необізнаність Заходу та заперечення й релятивізм Росії слугують додатковими факторами в цьому процесі.

Якщо боротьба за визнання вийде на перший план, то наслідком може стати небажана залежність від уявного агресора. Так може статися і в цьому випадку – у прагненні України нагадати Росії як наступнику СРСР про її (нехай і оспорювану) історичну провину Україна може втрапити в асиметричні стосунки з Росією. Політичною мовою, з позиції Росії «легко» заперечувати відповідальність за злочини, скоєні Радянським Союзом, навіть якщо вона розділятиме певні думки щодо «історичної правди».

Якщо конфлікт починає грати роль в питаннях ідентифікації, він отримує паливо для подальшої ескалації. Можна вести переговори на різні конфліктні теми. Але чим більше в обговоренні питань ідентичності, тим важче знайти рішення. Оскільки, на відміну від інтересів, в питаннях ідентичності компромісів не шукають. У той момент, як група, нація або особа окреслюють певний фактор як фактор ідентичності, потенціал вирішення спору переходить на рівень «все або нічого». Ідентичність не можна поділити, розділити або відмовитись від неї. Саме таких питань в переговорах сторони намагаються уникати. Більше того, в ескалаційному конфлікті під тиском опиняється кожний учасник, навіть тоді, коли не йдеться про ідентичність. Отже, якщо хтось у межах групи висловлює відмінні чи опозиційні погляди, він автоматично стає зрадником, а це – додатковий тиск.

Саме тому політизація питань ідентичності виглядає такою спокусливою для політиків. Якщо Голодомор – це загальна травма українського суспільства, він може слугувати об'єднуючим фактором в часи конфлікту. Навіть якщо згадувати злочини в період конфліктів є нормальним, це все одно посилює патерн жертви. У цьому і полягає спокуса для політика – у створенні сильної позиції. Якщо ж політик спромігся її створити і вивести країну з асиметричних стосунків, він майже автоматично, отримує політичну владу.

Фактичні та потенційні ефекти у вирішенні конфлікту в будь-якому разі є драматичними. Заперечення самого факту злочину, звісно, провокує ескалацію конфлікту; політизація питань ідентичності може мати такі ж наслідки.

Описана дилема створює нові проблеми в сучасних конфліктах. Якби в Німеччині був сильний наратив щодо Голодомору (у контексті повного визнання його геноцидом та визначення поточного конфлікту як такого, що має запобігти історичним поразкам), вона б, без сумніву, сприймалася як потенційний союзник України. Можна стверджувати, що нейтралітет у цій ситуації – не варіант. Але в період протистояння він політизує дискурс геноциду і не залишає достатньо місця для досягнення поставленої мети та надання детальної оцінки. Тому наративи не можна сприймати як критерій

політичної солідарності. Вони підігрують зв'язок між політичними факторами, а отже, можуть застосовувати людські страждання для політичної вигоди (шкідливої чи корисної – залежить від точки зору спостерігача).

Політично, коли мова йде про пошук причинно-наслідкових зв'язків сьогоденного конфлікту, різниця наративів України та Росії не має значення. Причина полягає в тому, що Росія відмовляється від будь-якої історичної та фактичної відповідальності. Велика різниця між Росією та Німеччиною в тому, що остання не змогла не визнати свою провину та відповідальність в історичному вимірі. Оскільки Росія в такій ситуації ніколи не була, вона не мала потреби офіційно визнати свою відповідальність за Голодомор. Ще меншою є ймовірність того, що вона зможе її визнати у розпалі конфлікту, коли кожна дія та заява впливають на його результат. Взагалі, мирне вирішення конфлікту можливе лише за умови, коли агресор визнає та намагається припинити порушення прав людини. Розгляд болючого та жорстокого минулого означає визнання відповідальності за людські страждання, а тому наративи Голодомору мають вагомe значення для пошуку довготривалого і справедливого вирішення сучасного конфлікту.

З іншого боку, існує небезпека втрати пріоритетності і потреби пошуку рішень актуального конфлікту на користь розгляду історичних травм. Така динаміка може навіть призвести до погіршення нинішнього стану речей: замість визнання та де-ескалації – продовжити страждання, зокрема, страждання громадян.

Загалом, різні наративи Голодомору створюють основну дилему: неможливо вирішити конфлікт без урахування необхідності пошуку справедливості для постраждалих людей та суспільств. Інакше становище перетворюється на безвихідне.

Це означає, що комплексність конфлікту критично зростає, а разом з нею – потенційна небезпека його затягування. Ми вважаємо, що єдине правильне рішення – це безперервний діалог про наративи, аналіз їхніх елементів і причин їхньої появи серед всіх задіяних акторів.

1991 – Розпад Радянського Союзу та незалежність України

Хоча розпад СРСР сам по собі – безперечний факт, він викликає появу дуже великої кількості різноманітних наративів. Наративи, які ми аналізуємо в цій роботі, датуються 2019 роком, а не 1991.

РОСІЙСЬКІ НАРАТИВИ

Розпад СРСР як катастрофа

Обертаючись з 2019 року до 1991, ми чітко бачимо, що саме кінець Радянського Союзу призвів до появи багатьох конкуруючих наративів в сучасній Росії. Можемо виділити два основних. Офіційний російський наратив представляє події 1991 року в дуже негативному світлі. Він представляє розпад СРСР як катастрофу. У 2005 році Президент РФ Владімір Путін охарактеризував розпад Радянського Союзу як «провал» та найбільшу геополітичну катастрофу ХХ століття. Цей наратив наголошує на тому, що за одну ніч багаточисельні етнічні росіяни залишилися без своєї Батьківщини. «Для російської нації це справжня драма. Десятки мільйонів наших співгромадян та співвітчизників опинилися за межами російської території. Більше того, Росію інфікувала епідемія дезінтеграції»²².

Згідно з цим наративом, ситуація призвела до численних втрат, від яких постраждала російськомовна діаспора, що залишилася за межами території Росії. Такими втратами були: втрата певних політичних (включаючи виборче) прав, особливо в порівнянні з місцевим «корінним» населенням. Наприклад, ситуація російських т.зв. «не-громадян» в Латвії занепокоїла навіть Раду ООН з прав людини. Вона підтвердила, що латвійський уряд після відновлення державної незалежності визнавав громадянами лише тих людей, які проживали на території країни до 1940 року, а також їхніх прямих нащадків. Інші жителі Латвії не отримали всіх прав, відтак, 740 тисяч людей (у своїй більшості російськомовних) залишилися без латвійського громадянства – і відповідно, стали особами без громадянства. Велику кількість заявок на отримання громадянства від російськомовних жителів було відхилено через підозру їх у зв'язках з радянською армією²³.

Жалкуючи про розпад Радянського Союзу та спричинені цим економічні складнощі в Росії 1991 року, російські наративи описують процес дезінтеграції СРСР як несправедливий, особливо стосовно населення, яке проголосувало за збереження СРСР на референдумі 17 березня 1991 року. Тоді 77,85% громадян позитивно відповіли на запитання: «Чи вважаєте ви за необхідне збереження Союзу Радянських Соціалістичних Республік як оновленої федерації рівноправних суверенних республік,

²² Щорічне звернення до Федеральних Зборів Російської Федерації, 25 квітня 2005 року, <http://kremlin.ru/events/president/transcripts/22931>.

²³ Див.: Доповідь Спеціального доповідача з питань сучасних форм расизму, расової дискримінації, ксенофобії та нетерпимості, Рада ООН з прав людини, А/НРС/7/19/Add.3. 5 березня 2008 року, <https://digitallibrary.un.org/record/623177?ln=en>. У Доповіді рекомендується: «поки не врегульовані питання громадянства, латвійський уряд має переглянути чинні положення щодо натуралізації з метою полегшення процедури отримання громадянства для не-громадян та вжиття заходів, вказаних в Конвенції про скорочення безгромадянства (...) На додаток, уряд також має розглянути можливість надання виборчих прав під час місцевих виборів для не-громадян, які постійно проживають у Латвії».

у якій будуть повною мірою гарантуватися права і свободи людини будь-якої національності?»²⁴.

Згідно з офіційним нарративом, сьогоднішні національні та міграційні проблеми Росії «безпосередньо пов'язані з руйнуванням СРСР та, в історичному значенні, Великої Росії, яка була сформована у XVIII столітті»²⁵. Оскільки російський уряд не обговорював кордони так званої «історичної» або «Великої Росії» з колишніми радянськими республіками в кінці «холодної війни» та розпаду СРСР, він очікував на збереження з ними «братніх стосунків». Дмитрій Горенбург, наприклад, зазначив, що російський термін «ближнього зарубіжжя» асоціюється з нарративами братніх зв'язків та патерналістськими стосунками у російських лідерів, які продовжують вважати колишні радянські республіки, зокрема Україну та Білорусь, такими, що «природно» належать до культурного та політичного впливу Росії²⁶.

Те, що Росія «зробила своїм партнерам послугу», коли не обговорювала кордони Російської імперії в кінці «холодної війни» та розпаду СРСР (див. Паризькі домовленості, підписані Михаїлом Горбачовим у 1990 році), може вважатися «білою плямою» в західних та українських нарративах щодо Росії. Більше того, у 2014 році В.Путін, критикуючи Росію за недостатню активність в світовій політиці після розпаду СРСР, наголосив: «Зараз, через багато років, я почув, як жителі Криму говорять, що у 1991 році їх передали, немов мішки з картоплею, і я не можу з цим не погодитися. А що про Російську державу? Що до Росії? Вона смиренно прийняла ситуацію»²⁷. Джеймс Голдгейер та Джон МакФол в своїй книзі 2003 року відмічають, що «навіть після грудня 1991 року... політичне та територіальне визначення Росії, її самоідентичність, була нечіткою. За одну ніч мільйони етнічних росіян, які жили у неросійських республіках стали експатріантами, в той час як етнічні меншини за межами Російської Федерації набули власної автономії»²⁸.

Офіційний російський нарратив щодо розпаду СРСР як історії російської поразки, виключення, та, навіть приниження вкоренився в ідеї російської самотності в сучасному політичному світі. Наприклад, Владислав Сурков, колишній Заступник голови Адміністрації Президента РФ і автор відомої концепції «суверенної демократії» 2006 року, опублікував у квітні 2018 року статтю під назвою «Самотність полукровки». У ній він згадав гасло російського царя Олександра III: «У Росії є лише два союзники: її армія та флот» у контексті «найкращого опису геополітичної самотності, який давно треба було сприйняти як нашу долю»²⁹.

Якщо для України та інших держав, які щойно набули незалежності, розпад СРСР вбачається як новий старт, то для колишньої Російської Імперії її дезінтеграція стала поразкою, частково керованою особистою ворожнечею між Президентом СРСР

24 Marie-Josée Sarotte and Serhii Plokhly, "The Shoals of Ukraine. Where American Illusions and Great-Power Politics Collide", Foreign Affairs, January/February 2020, <https://www.foreignaffairs.com/articles/united-states/2019-11-22/shoals-ukraine>.

25 Владимир Путин, «Россия: национальный вопрос», Независимая Газета, 23 січня 2012.

26 Dmitry Gorenburg, "MC Series: Security Insights, Number 42", Marshall Centre, November 2019, <https://www.marshallcenter.org/MCPUB-LICWEB/en/nav-fix-sec-insights/2803-art-pubs-sec-insights-42-full-en.html>.

27 Владимир Путин, Звернення Президента Російської Федерації, Москва, 18 березня, 2014 року, <http://kremlin.ru/events/president/news/20603>.

28 James Goldgeier and John McFaul, Power and Purpose: U.S. Policy toward Russia After the Cold War (Washington: Brookings Institution Press, 2003), p. 36.

29 Владислав Сурков, «Одиночество полукровки», Россия в глобальных делах, 28 мая 2018 года, <https://www.globalaffairs.ru/articles/odinochestvo-polukrovki-14>.

Міхаїлом Горбачовим та новообраним 12 липня 1991 року Президентом Російської Радянської Федеративної Соціалістичної Республіки Борисом Єльциним. Згідно зі Стробом Телботтом, в очах Путіна найбільша відповідальність за розпад Радянського Союзу лежить на лідері СРСР Михаїле Горбачові, який був першочерговим двигуном того, що він назвав «найбільшою геополітичною катастрофою» ХХ століття³⁰. Провина, покладена на Горбачова за поразку СРСР, очевидно, є ще однією «білою плямою» в наративах Заходу щодо подій 1991 року.

Сьогодні позиції Горбачова та Путіна щодо розпаду Радянського Союзу не дуже відрізняються. В усіх своїх публічних інтерв'ю Михаїл Горбачов визнає розпад СРСР як геополітичну трагедію, але заперечує свою особисту відповідальність. У своїй останній книзі він наголосив на погляді, який резонує з офіційним російським наративом: ця «трагедія» була наслідком співпадіння трьох головних процесів: 1) результат перевороту проти Перебудови (серпневий путч 1991 року), 2) позиція націоналістично-налаштованих сепаратистів в республіках і ельцинівська нібито «зрада», та 3) позиція деяких західних країн або політичних сил зацікавлених у дестабілізації СРСР³¹.

Сприйняття російської незалежності від Радянського Союзу створює дивне відчуття «ти не можеш бути незалежним сам від себе» і сприймається як частина наративу кризи ідентичності, що пов'язано з важким відчуттям відповідальності СРСР за «колоніальне»³² та ідеологічне минуле. Пізніше криза ідентичності посилилася відчуттям неповноцінності та втрати після того, як «братська» Україна почала рух назустріч Євросоюзу та НАТО.

Альтернативні наративи в Росії

У першій половині 1990-х років розпад СРСР уявлявся російськими ліберальними колами як перемога свободи над тоталітарним режимом. Він сприймався як досягнення, яким росіяни можуть та мають пишатися: «Я вдячний росіянам за їхню сміливість і терпіння. Багато в чому це їхня заслуга, що світова спільнота пориває пути тоталітарного минулого», – сказав Борис Єльцин на засіданні Ради Безпеки ООН 31 січня 1992 року³³.

Серед досягнень суспільства після дезінтеграції СРСР було послаблення ідеологічного контролю над культурою і наукою, свобода слова (гласність), підйом «залізної зависи» та можливість подорожувати, повна реабілітація репресованих жертв сталінського режиму, запровадження капіталізму та ліквідація системи талонів на продукти харчування.

У цьому контексті навіть президент РФ Дмитрій Медведєв в 2011 році зазначив, що «росіяни його віку, мабуть, «найщасливіше покоління», оскільки можуть оцінити, як далеко просунулася їхня держава з часів порожніх полиць магазинів помираючої радянської епохи»³⁴. Утім, сьогодні, у 2019 році, важко назвати цю «ліберальну»

30 Strobe Talbott, "The man who lost an empire", The New York Review of Books, 21 December 2017, reposted at: <https://www.brookings.edu/articles/the-man-who-lost-an-empire>.

31 М. Горбачев, В меняющемся мире. (AST, 2018); Медушевский А.Н., «Политическая философия М.Горбачева и перспективы нового мирового порядка», Сравнительное конституционное обозрение, 2019, № 5 (132), сс. 125-144.

32 Термін «колоніальний» щодо СРСР досить суперечливий, оскільки навіть західні автори оспорюють подібність СРСР до традиційної імперії – наприклад, такої, якою була Британська Імперія.

33 Текст промови Бориса Єльцина на засіданні Ради Безпеки ООН, 31 січня 1992 року, <https://apnews.com/e5458697cf06bbb518a9ffaffd650e5>.

34 Цитовано з: Leyla Boulton, "Reality of Life after Communism", Financial Times, 23 December 2011, <https://www.ft.com/content/2a39d804-2cd3-11e1-b485-00144feabdc0>.

версію історії повноцінним нарративом: можливо, через те, що ліберальні партії значно втратили свій вплив як на суспільство, так і на міжнародну сферу, але ще й тому, що багато їхніх лідерів підтримують розвінчування комуністичного режиму, але шкодують про політичну та економічну дезінтеграцію їхньої «великої Батьківщини». Сьогодні навіть лідер ліберальної партії «Яблуко» Григорій Явлінський говорить, що розпад СРСР не був історичною неминучістю, а стався лише через помилки «державного управління»: «Особисто я не прагнув розпаду держави. СРСР – моя Батьківщина... Я не сумнівався, що радянську систему треба було розвінчати, а комуністичну владу усунути заради демократичної системи та ринкової економіки. Не тільки для Росії, але й для всіх! Для всієї моєї великої країни! ... Політично, можливість будувати оновлений Союз була втрачена у 1989-90 року. Це сталося через брак стратегічного бачення ситуації в найвищих ешелонах управління держави... Замість цього вони організували Біловезьку пущу³⁵. Замість цього вони грубо та бездумно знищили все».

«Як так сталося, Україно?» Неочікуваний нарратив розлучення

Цей нарратив об'єднує обидва згаданих вище, тому що вони обидва в ньому перегукуються. Але він має інше спрямування: він наголошує на тому, що для багатьох росіян бажання України від'єднатися було дуже несподіваним, адже українсько-російські стосунки в 1991 році розглядалися як конструктивні. Прихильники цього нарративу сказали б, що у пізні радянські часи було неважливо, хто ти – українець чи росіянин, тому що було багато сімейних зв'язків та людей зі змішаним походженням. Хоча патерналістські погляди на Україну (як на молодшого брата) і справді існували в радянські часи, для багатьох росіян в щоденному житті це відчувалося як одна країна. Тому розділ став неочікуваним розлученням та залишив багато непорозумінь щодо його причин. Дехто вважав це втратою, дехто – навіть зрадою (зокрема, деякі політики, які маніпулювали громадською думкою в своїх власних інтересах).

УКРАЇНСЬКІ НАРАТИВИ

В Україні існує два основних наративи, які стосуються розпаду Радянського Союзу. Один фокусується на незалежності України. Інший наголошує на нових економічних можливостях.

Розпад СРСР = незалежність України

Поява незалежної України – це основна призма, через яку українське суспільство дивиться на розпад Радянського Союзу. Основний фокус – на українській ідентичності як на ключовому нарративі.

Рішення щодо української незалежності було підтримано переважною більшістю у 90,3% громадян на всеукраїнському референдумі 1 грудня 1991 року. (Під час попереднього референдуму 17 березня 1991 року 70,2% українського населення проголосували за збереження Радянського Союзу, але як федерації рівних суверенних держав. Втім, у цьому референдумі не розглядався варіант створення незалежної держави. У порівнянні з іншими радянськими республіками, в Україні менше всього

35 Мисливське господарство на південному заході Білорусі, де російським президентом Борисом Єльциним, українським президентом Леонідом Кравчуком та білоруським лідером Станіславом Шухевичем було підписано договір про розпуск СРСР у 1991 році.

підтримали збереження Радянського Союзу, навіть як федерації. Варто зазначити, що його зовсім бойкотували в Естонії, Латвії, Литві, Грузії, Вірменії та Молдові. Отже, його легітимність – під питанням).

Незалежність України сприймається як довгоочікуваний результат та наслідок боротьби за можливість створити незалежну українську державу, яка тривала багато століть. Це – процес української ідентифікації. Також незалежність звільнила Україну від тиску та обмежень, накладених радянською системою на культуру, мову та історію (СРСР як «тюрма народів»). Цей наратив вважає російську/радянську політику щодо республік як неоімперіалізм, і саме в цьому бачить причину остаточного розпаду Радянського Союзу.

Набуття незалежності та української ідентичності заклало базу для формування стосунків з Російською Федерацією. Двосторонні стосунки – це взаємодія абсолютно рівних та незалежних партнерів. Україна (до 2014 року) та Росія були хорошими сусідами. У цьому контексті Україна зробила багато для збереження конструктивних відносин.

Нові можливості для України

Цей ключовий наратив – про переваги або нові можливості позбутися негативного радянського минулого: політичних репресій та обмежень прав людини і права власності. Цей процес став більш очевидним і поширеним в результаті політики Горбачова – доступ до табуованих сторінок радянської історії, свободи слова, нового виміру захисту прав людини.

Вагому частину цієї групи наративів складає позитивне ставлення до сприятливих економічних умов, створених розпадом Радянського Союзу. Нові економічні можливості ліберальної економіки асоціюються з відмовою від соціалістичної системи та переходом до ринкової економіки. З одного боку, приватна власність та підприємництво – фактори процвітання і рівності для всіх. З іншого, це можливості для будування нових стосунків. Це також нагода сформуванню нових стосунків між робітниками та керівництвом (особливо в індустріальних регіонах). Це може вплинути на соціальну політику та захист прав робітників через допомогу їхнім політичним партіям.

Ринкова економіка відкриває кордони для контактів з іншими країнами. Це бізнесові, освітні, туристичні комунікації, що забезпечують нові можливості для розвитку українського суспільства в різних сферах: соціальній, економічній, культурній тощо. Захід вбачається надійним партнером та нейтральним суддею – особливо в сучасному конфлікті.

Метафора, що стосується українсько-російського «братерства», сприймається з великим роздратуванням та неповагою. «Якщо Росія – старший брат, то я вже виріс». Ще більше сумнівів у «спорідненості» з'явилося після початку збройного конфлікту: «Може, ми ніколи не були пов'язані».

ЗАХІДНІ/НІМЕЦЬКІ НАРАТИВИ

В Німеччині та на Заході широко розходяться погляди, які стосуються того, чи означає розпад Радянського Союзу кінець «холодної війни». З одного боку, він вбачається як остаточна перемога Заходу («З благословенням Господа, Америка виграла в «холодній війні», як сказав Джордж Буш у своїй промові в січні 1992 року)³⁶, остаточною перемогою капіталізму (в контексті «Кінця історії» Френсіса Фукуями), або ж доказом перемоги свободи³⁷ (як задокументовано у відкритих виступах генерала НАТО Манфреда Ворнера в липні 1990 року: «Холодна війна відійшла в історію. Наш Союз рухається від конфронтації до кооперації. Ми будуємо нову Європу – Європу, об'єднану необмеженим прагненням до свободи, демократії та процвітання»)³⁸.

Протилежне сприйняття наголошує на тому, що «холодна війна» завершилася ще до розпаду Радянського Союзу (а саме з підписанням Паризької хартії для нової Європи та декларації НАТО в 1990 році), а тому це дві непов'язані події. Як говорить Річард Саква: «Розпад комуністичної системи тісно пов'язаний з дезінтеграцією Радянського Союзу в єдиний наратив, хоча це були два окремих процеси»³⁹.

Незалежно від цього фундаментального питання, в Німеччині та на Заході існує два різних наративи щодо розпаду Радянського Союзу.

Кінець «холодної війни»

Цей наратив дуже позитивно оцінює проголошення незалежності численних держав на пострадянському просторі та у Східній Європі («Свобода перемогла!», як сказав Президент США Джордж Буш в своїй промові 10 вересня 1991 року в Польщі). З точки зору сьогодення, до розпаду Радянського Союзу ставляться як до новонабутої свободи і можливості нового старту, який отримало багато країн. Ця історія імпонує наративу «Розпад СРСР = незалежність України» та зовсім не враховує ставлення Росії до цього.

Відставка Горбачова

У цьому наративі сам факт розпаду Радянського Союзу сприймається амбівалентно, або, навіть, байдуже. Основний акцент робиться на відставці Горбачова. З погляду німців, російська політика була дуже персоніфікованою, а «перебудова» стала не стільки масовим рухом, скільки «тендітною квіткою», яка потребувала піклування свого батька, М.Горбачова. Тому 25 грудня 1991 року залишається в колективній пам'яті не днем розпаду СРСР, а датою відставки Горбачова. Причина полягає в страхові, що без Горбачова всі покращення у світі швидко згаснуть, а «вітер змін» припиниться. У цьому контексті розглядаються розпад СРСР, незалежність багатьох пострадянських країн, таких як Україна, та наслідки для Росії.

Розпад Радянського Союзу в 1991 році (навіть при тому, що сьогодні він частково забутий) за Голдгейером та Макфолом «Західними капіталами вважався благословенням. Для багатьох посадовців з адміністрації Дж.Буша розпад Радянського

36 Джордж Буш «Звернення до спільної сесії Конгресу про стан справ у НАТО», 28 січня 1992 року, <https://bush41library.tamu.edu/archives/public-papers/3886>.

37 Див. Lee Edwards and Elizabeth Edwards Spalding, A Brief History of the Cold War (Washington, DC: Regnery Publishing Inc., 2016).

38 Opening Statement to the NATO Summit Meeting, 5 July 1990, https://www.nato.int/docu/speech/1990/s900705a_e.htm.

39 Richard Sakwa, Russia Against the Rest: The Post-Cold War Crisis of World Order (Cambridge University Press, 2017), p. 17.

Союзу був не стільки можливістю, скільки небезпекою того, що все, чого вони досягли разом з Горбачовим, розсіється як хмарка диму»⁴⁰.

Існує ще один наратив, який має значення для Німеччини (та Заходу) та про який варто коротко згадати: через 30 років розпад СРСР здається вже не таким важливим. Ні вплив Росії, ні України недостатньо зрозумілі в його контексті.

Основні «білі плями»

- На Заході часто забувають про те, що спочатку підтримка незалежності пострадянських країн (окрім балтійських) була досить слабкою. У серпні 1991 року Президент США Джордж Буш сказав українському Парламенту в Києві: «Свобода і незалежність – це не одне й те саме»⁴¹.
- Ті, у кого залишилися гарні спогади про українсько-російські стосунки в радянські часи, часто забувають про те, що патерналістський підхід таки існував.
- Ті, хто вважають негативне ставлення до дисидентів з боку радянської влади анти-українським видом неоколоніалізму, зазвичай упускають той факт, що таке ставлення було направлене також певною мірою і проти росіян та представників інших національностей.
- Те, що Росія не наполягала на обговоренні кордонів, та складне питання про 15 мільйонів росіян, які за одну ніч опинилися за межами Росії, також часто сприймається як «біла пляма» у країнах за межами Росії.
- Також часто не враховують того, що Росія взяла на себе відповідальність за виплату боргів СРСР, у той час як Україна могла почати з чистого листа (у фінансовому аспекті). З іншої сторони, на заміну Росія отримала всі закордонні активи СРСР⁴².
- Переговори про майбутнє ядерної зброї, що була розміщена в Україні⁴³ – «біла пляма» в Росії, Україні та на Заході: «Сучасні наративи всіх трьох країн, які (...) історично помилкові. В США суперечки щодо імпічменту закінчилися повною амнезією щодо надзвичайного внеску України у національну безпеку США через її рішення про роззброєння, коли вона відмовилась від 1 900 ядерних боеголовок, направлених на США. У Росії новий національний дискурс визначає програму Нанна-Лугара як насильницьке роззброєння, забуваючи про те, що передача всього радянського ядерного спадку Росії безпосередньо сприяло захисту її власних інтересів. В Україні, зростає ностальгія за статусом ядерної держави,

40 Див. James Goldgeier and John McFaul, цитована праця, р. 60.

41 Цитата з: Марі-Жозе Саротт та Сергій Плохий «Скриті загрози Україні», відкрита цитата, <https://www.foreignaffairs.com/articles/united-states/2019-11-22/shoals-ukraine>.

42 Фінальні переговори були дуже складними, оскільки республіки наполягали на тому, що вони не несуть відповідальності за борги, які їх не стосуються. Росіяни розуміли, що вони вимушені будуть взяти на себе виплату всіх боргів в обмін на домовленість з іншими республіками, що Росія отримує радянські закордонні установи (наприклад, посольства та іншу власність). Див. James Goldgeier and John McFaul, цитована праця, р. 70.

43 Разом із своєю незалежністю Україна отримала у «спадок» близько 1 900 ядерних боеголовок та 2 500 одиниць тактичної ядерної зброї, за одну ніч перетворившись на третю за розміром ядерну державу в світі. Позиція США була чіткою: «Ситуація, подібна до югославської, але з 30 000 одиниць ядерної зброї, складає неймовірно небезпеку для американського народу – вони знають це і триматимуть нас на гачку, поки ми не відповімо». Джеймс Бейкер підсумував: «Стратегічно не існує жодного іншого закордонного питання, яке могло б бути важливішим». Цитата з Marie-Josée Sarotte and Serhii Plokhyy, "The Shoals of Ukraine", op.cit., (<https://www.foreignaffairs.com/articles/united-states/2019-11-22/shoals-ukraine>). Після тривалих переговорів Україна підписала Будапештський меморандум у січні 1994 року. В обмін на передачу всіх ядерних озброєнь Росії Україна отримала гарантії територіальної недоторканності. Див.: U.S. National Security Archive, "Nuclear Weapons and Ukraine: Briefing Book No. 691", 5 December 2019, <https://nsarchive.gwu.edu/briefing-book/nunn-lugar-russia-programs/2019-12-05/nuclear-weapons-ukraine>.

яка підживлюється анексією Криму та війною на Донбасі. Величезна ціна, яку заплатила Україна (дипломатична, фінансова, екологічна тощо), відмовившись від ядерної зброї у 1990-х, ігнорується»⁴⁴.

- Проблема російської ідентичності – тобто, питання про те, від чого саме вона має бути незалежна, та ноша сталінських злочинів, також є «білими плямами». З іншого боку, той факт, що незалежність Росії може сприйматися нею як звільнення від тоталітарного минулого та можливість почати все з початку, також є «білою плямою» в Росії.

Висновки

На мета-рівні кардинально різні наративи стосовно розпаду Радянського Союзу та незалежності України можна легко пояснити тим, що, навіть розмовляючи про це, Росія та Україна наголошують на різному. У той час, як фокус України – на незалежності, Росія акцентує на собі та ближньому зарубіжжі.

Ця тема провокує появу багатьох різних наративів та емоцій, оскільки вона безпосередньо пов'язана з Росією та Україною в аспекті екзистенційної теми ідентичності. Навіть хоча розпад СРСР викликає в обох країн дуже сильні суперечливі почуття, питання ідентичності парадоксально сприймається обома країнами легко та на емпатичному рівні. Шляхом до розуміння могла б стати спроба уявити себе на місці іншого і зрозуміти, в чому саме полягає емоційна різниця для обох держав щодо питання розпаду СРСР.

Можна було б застосувати сімейні патерни, аби сторонам було легше зрозуміти одна одну, але це ускладнюється тим, що навколо сімейного патерну також проходять суперечки, бо у кожному з наративів він розглядається по-різному: наприклад, розлучення, сварка між двома братами, або ж виявлення того, що вони ніколи і не були братами.

⁴⁴ Висновок, що базується на нещодавно опублікованих документах Національного безпекового архіву США: <https://www.foreignaffairs.com/articles/united-states/2019-11-22/shoals-ukraine>.

Основні наративи стосовно НАТО та розширення ЄС

Таблиця, наведена нижче, демонструє три сучасних наративи, які стосуються НАТО і розширення ЄС. Вони відповідають сучасній ситуації тією мірою, наскільки ці наративи зберігаються нині. Тут продемонстровані аргументи, які гальмують вирішення конфліктів (прогалини), а також ті, що створюють можливості для подальшого обговорення і пошуку шляхів взаємопорозуміння та вирішення існуючих конфліктів. Суперечливі погляди щодо Основного положення акту НАТО-Росія, конфлікту в Косово, російсько-грузинської війни та активного прагнення України приєднатися до НАТО влітку 2014 року пояснюють розвиток сучасних відносин у рамках трикутника Україна-Росія-Німеччина.

Рік	Україна	Росія	Німеччина
1990	В середині 1990-тих років співпраця України з НАТО була частиною багатовекторної дипломатії, яку проводив Леонід Кучма, другий президент незалежної України. Цими заходами Кучма прагнув прийняття України до низки багатосторонніх форумів. Серія політичних кроків, спрямованих на розвиток різних сфер українських взаємовідносин на міжнародній арені включала: Договір про дружбу, співробітництво і партнерство з Росією (1997 р.), проведення переговорів з членами Співдружності Незалежних Держав (СНД) та підписання Хартії про особливе партнерство між Україною та НАТО у 1997 році.	Основний наратив періоду закінчення «холодної війни» щодо безпекової співпраці в Європі передбачав тісну кооперацію та можливу інтеграцію Росії та НАТО. Офіційна і мирна співпраця почалася в 1991 році. Одним з головних аспектів російських наративів щодо НАТО була обіцянка американців Горбачову на переговорах стосовно возз'єднання Німеччини про те, що НАТО не спрямовуватиме свої сили за кордон Німеччини, якщо Горбачов погодиться на возз'єднання. По факту ж, половина Центральної та Східної Європи зараз є членами НАТО. Росія розглядає це як зраду з боку Америки та привід не довіряти США.	Для більшості німецьких політиків розширення НАТО було ключовим фактором для стабілізації нових демократій. Це було скоріше питання цінностей для Німеччини, аніж безпекове. Паризька хартія надала ключ до німецьких аргументів. «Ера конфронтації та розділу Європи скінчилася. Ми декларуємо, що надалі наші стосунки базуватимуться на повазі та співпраці. (...) В цьому контексті ми повністю визнаємо свободу держав самостійно обирати безпекові заходи». Документ також враховував прагнення країн щодо вступу до НАТО.
1994		У 1994 році стосунки поглибилися, тому що Росія приєдналася до Програми «Партнерство заради миру» ⁴⁵ .	

45 Див. запис зустрічі Державного секретаря США Уорена Крістофера з Президентом РФ Борисом Єльциним 22 жовтня 1993 року, під час якої У.Крістофер сказав: «Рішення було прийняте, аби просунути з «Партнерством для миру», яке було б відкрито для всіх». Почувши цю фразу як відповідь на його стурбованість щодо розширення НАТО, Єльцин перепитав, чи правильно він зрозумів: «Єльцин [...], спитав чи він правильно зрозумів, що всі країни ЦСЄ та СНД будуть рівними та співпрацюватимуть як партнери, а не як члени НАТО». Крістофер відповів: «Так, у цьому й справа: не буде навіть асоціативного статусу». Єльцин з полегшенням виголосив: «Це чудова ідея!». National Security Archive, "Secretary Christopher's meeting with President Yeltsin, 10/22/93, Moscow", <https://nsarchive2.gwu.edu/dc.html?doc=4390822-Document-08-Secretary-Christopher-s-meeting-with>.

1997	<p>В кінці 1990-тих та на початку 2000-них років основним наративом в Україні була потреба посилення зв'язків з НАТО, у той час як НАТО мала, своєю чергою, посилити співпрацю з Україною. Таке двостороннє прагнення до співробітництва не сприймалося як антиросійське, тому що після того, як Росія встановила стосунки з НАТО в 1991 році та після підписання Основного акту 1997 року, планувала ще тісніше зближення з Альянсом.</p>	<p>У 1997 році Росія і НАТО підписали Основний акт про взаємні відносини, співпрацю і безпеку, що поклав початок формуванню наративу, в якому Росія та НАТО більше не сприймали один одного як супротивників і пообіцяли наслідувати принципи демократії та колективної безпеки: «будувати стабільну, мирну, нерозділену Європу, цілісну та вільну, в інтересах всіх народів»⁴⁶.</p> <p>Але в основному російському наративі цей акт скоро перетворився в факт принизливої зради, оскільки Росія очікувала стати повноправним членом Альянсу, а замість цього отримала маргінальну та непослідовну позицію. Росія сприйняла це не як акт прийняття, а як акт виключення. Вступ до НАТО колишніх країн Варшавського договору та республік СРСР в кінці 1990-тих та на початку 2000-них років також був розцінений Росією як її виключення.</p>	<p>Основний акт Росія-НАТО 1997 року мав створити діалогову платформу, де НАТО могла би говорити з Росією єдиним голосом (НАТО+1). Таким чином, акт був жестом прийняття. Але, оскільки Росія не була членом НАТО, вона не грала важливої ролі у прийнятті рішень⁴⁷.</p> <p>Держави Балтії та Польща виступали головними стимуляторами для розширення НАТО. Зміна політики адміністрації Клінтона від «вступу в НАТО крок-за-кроком для всіх» («Партнерство заради миру») до повноцінного членства обраних з низки комплексних причин не набули широкого розголосу в Німеччині. Німецькі дискурси були сфокусовані на процесі німецького возз'єднання, Балканських війнах, геноциді в Руанді та частково недооцінили важливість відносин Росія-НАТО.</p>
1999	<p>Польща, яка приєдналася до НАТО у 1999 році, слугувала для України прикладом переходу від посткомуністичного ладу. Але в цьому наративі Україні не вдалося так швидко, як Польщі, приєднатися до НАТО, і пізніше вона мала боротися з відчуттям того, що «пропустила останній потяг».</p>	<p>Протягом операції НАТО в Югославії у 1999 році Путін головував в Раді національної безпеки. На цій посаді він публічно заявив, що Росії треба боятися НАТО, бо сценарій з Косово був потенційно вибуховим та міг напругу вплинути на Росію.</p>	<p>Деякі члени НАТО були проти прийняття колишніх республік СРСР (окрім балтійських країн), тому що це вважалося втручанням та могло створити загрозу для Росії. Так, включення України та Грузії до НАТО не зміцнило б їхній безпековий стан, а послабило. Також це не стабілізувало б нові демократії і не підвищило б рівень безпеки тогочасних членів НАТО.</p>

46 НАТО, Основний акт про взаємні відносини, співпрацю і безпеку між НАТО та Російською Федерацією, 27 травня 1997 року, https://www.nato.int/cps/en/natohq/official_texts_25468.htm?selectedLocale=uk

47 В Основному акті зазначено: «...ні Рада, ні будь-що в Акті жодним чином не надає НАТО або Росії права на накладення вето на дії інших та не обмежує право НАТО та Росії на незалежне прийняття рішень і дій». Для ознайомлення з подальшою дискусією та різними позиціями щодо цього Акту див.: Jack Mendelsohn, "The NATO Russian Founding Act", Arms Control Today, <https://www.armscontrol.org/act/1997-05/features/nato-russian-founding-act>.

<p>Операція НАТО в Югославії 1999 року визначила місце України в стосунках з Альянсом. Протягом конфлікту в Косово Україна співчувала сербам, але не Мілошевичу. Чіткою позицією України було те, що конфлікт в Косово не мав бути і не міг бути вирішений військовими методами.</p> <p>Також існував консенсус щодо необхідності вдатися до дій, які б обмежили Мілошевича в його руйнівній політиці.</p> <p>Повітряні рейди НАТО в Сербії стали абсолютним шоком. Але більшість українців все ж вірили, що ці події не відобразяться на їхній Батьківщині, адже Белград здавався таким далеким. Підтримуючи суперечливу політику НАТО проти Белграду та відокремлення Косово від Югославії, Україна й досі офіційно не визнала Косово, тому що з політичної точки зору знаходилася тоді на стороні Росії. Оскільки в Україні було багато проблемних територій, на які міг вплинути інцидент в Косово, вона не мала бажання підтримувати проголошення незалежності і на міжнародних багатосторонніх форумах вона підтримала позицію Росії.</p>	<p>Питання поваги та впливу на глобальні політичні процеси досі залишалося для Росії відкритим. Тому Росія вважала дуже важливим брати участь в конфлікті в Косово і діяти незалежно. Коли ж їй запропонували взяти участь в конфлікті під егідою НАТО, вона вступила в Косово і захопила аеропорт Приштини. Це набуло широкого розголосу в медіа та отримало вельми позитивний відгук від росіян як акт незалежної та активної міжнародної політики і як приклад застосування збройної сили, яких не вистачало іміджу російської армії з часів поразки в першій Чеченській війні.</p> <p>На рівні офіційного дискурсу інцидент в Косово залишив гіркий присмак, бо Росію почали сприймати як слабку країну, яка неспроможна адекватно реагувати в збройних конфліктах та яка також зрадила сербів, що були її близькими партнерами.</p>	<p>У політичних дискусіях щодо Косово Росія не сприймалася ані як фактор, ані як актор. НАТО намагалася включити Росію на операційному рівні. Вона брала участь в конфлікті у військовому аспекті. Інцидент в Приштині продемонстрував, наскільки небезпечно не надати Росії роль в процесі.</p> <p>Для НАТО було важливо не надавати Росії певний сектор впливу, тому що це могло призвести до розділу Косово. У Косово ж НАТО вперше ініціювала війну, тим самим виступивши агресором, а не стабілізатором. Метою було покласти край етнічним чисткам Мілошевича в Косово, обмеживши його волю або можливості.</p> <p>Незважаючи на проблеми, які з'явилися через інцидент в Приштині між стратегічним (SACEUR) та операційним (COM KFOR) командуванням, операція НАТО завершилася успішно: припиненням вогню та поверненням додому албанських біженців. Так з'явилася можливість для політичного врегулювання.</p>
---	--	---

2001	<p>В 2001 році Україна, Грузія, Азербайджан, Молдова та Узбекистан (він пізніше відмовився від членства) підписали Хартію ГУАМ – Організації за демократію та економічний розвиток. В офіційних колах її розглядали як протипагу Організації Договору про колективну безпеку.</p>	<p>В 2001 році було засновано ГУАМ як протипагу до СНД, основний вплив на яку мала Росія. Її створення інколи представляли як спробу знизити рівень російського впливу в регіоні та цілеспрямовану антиросійську стратегію, яку підтримували США. Незважаючи на таке сприйняття, Росії вдалося підтримувати стабільні і дружні стосунки з деякими членами ГУАМ (наприклад, з Азербайджаном).</p>	
2002	<p>2002 рік став роком, коли керівництво України (Кучма) проголосило її бажання підписати Угоду про асоціацію з ЄС до 2003-2004 року, а потім виконати умови, необхідні для вступу, і стати повноцінним членом ЄС в 2007-2011 роках.</p>	<p>«Помаранчева революція» в Україні 2004 року в основному розглядалася як така, що була інспірована або принаймні відбулася за сприяння США та їх союзників. Або свідомо намагаючись зберегти тодішній режим в Україні, або в результаті серйозного переживання еліти РФ щодо втручання Заходу в російську сферу впливу, «кольорова революція» вкоренилася в російському дискурсі як найстрашніша річ. Ця уявна загроза так закріпилася у дискурсі в РФ, що вона й досі застосовується сьогодні як приклад путінського ставлення до революцій, яке він проявляв ще на початку свого президенства. Поступово цей дискурс посилювався і нині став панівною дискурсивною позицією всіх високопосадовців РФ.</p>	

2004	<p>В 2004 році членство в НАТО стало розділяючим фактором у внутрішній політиці України та інструментом залякування в деяких регіонах Східної України. Таке політичне застосування нарративу про втручання НАТО у внутрішні справи України було тісно пов'язано з політикою пам'яті Віктора Ющенка.</p>		
2007	<p>Частиною цього політичного повороту стала реабілітація певних політичних акторів (наприклад, Степана Бандери) та перегляд ставлення до деяких політичних подій (Голодомор), що сприяло представленню НАТО в проросійських регіонах України як суб'єкта, що втручається у внутрішні справи та становить загрозу.</p> <p>Промова В.Путіна в Мюнхені 2007 року, яка мала конфронтаційний характер і висловлювала критику щодо лицемірства НАТО, змусила Україну почати турбуватися про неочікувані дії з боку Росії. Відтак, членство в НАТО перетворилося для України на безпекове питання.</p> <p>Протягом саміту НАТО в Бухаресті у 2008 році, Президенти США та Польщі повністю підтримали членство України. Франція та Німеччина виголосили помірний спротив. У результаті було вирішено, що Україна та Грузія стануть членами НАТО. Водночас, жодного конкретного плану щодо набуття членства запропоновано не було.</p>	<p>Промова Путіна в Мюнхені 2007 року стала поворотною точкою в стосунках Росії з НАТО і Заходом. У ній він відкрито розкритикував лицемірство НАТО та недоліки однополярної світової системи. З тих пір вислови Росії щодо НАТО були або стриманими, або ж відкрито ворожими. Водночас, політичні оглядачі стверджували, що Мюнхенська промова була досить слабкою з точки зору доктринальної термінології, бо в ній не було пропозиції щодо можливого формування пост-однополярного порядку⁴⁸.</p>	<p>Промова Путіна в Мюнхені була почута як агресивна та розділяюча. В Німеччині розвіялися ілюзії щодо стосунків НАТО-Росія. Промова Путіна зруйнувала партнерство Росії з НАТО. Східне партнерство ЄС було відповіддю на конфлікт в Грузії. У межах Європейської політики Сусідства Німеччина прагнула підтримати політичні та економічні реформи, щоб сприяти стабільності, демократії та процвітання в Білорусі, Україні, Молдові, Вірменії, Грузії та Азербайджані.</p> <p>Для Німеччини ідея оточення Росії країнами НАТО виглядала параноєю Москви або просто пропагандою.</p>

⁴⁸ Глеб Павловский, "Консенсус ищет столицу. Московский консенсус", Русский Журнал 6, 2015, <http://www.russ.ru/Mirovaya-povestka/Konsensus-ischet-stolicu>.

2008		<p>Російська кампанія в Грузії у 2008 році була спровокована грузинськими атаками проти Південної Осетії, і Росія мала ввести війська як відповідальна велика сила, яка вважає своїм обов'язком підтримувати мир в регіоні, а також як актор, який діяв з метою самооборони. Офіційний наратив виправдання інтервенції Росії в Грузії полягає в тому, що моральний обов'язок Росії – підтримувати своїх співвітчизників, хоча точного визначення цього поняття немає. Той самий сценарій застосовувався під час анексії Криму та війни на Донбасі.</p>	
2009	<p>У головному політичному дискурсі України після російсько-грузинської війни членство в НАТО перетворилося на повноцінне безпекове питання.</p> <p>У 2011 році, коли Віктора Януковича було обрано Президентом, він виключив питання вступу до НАТО з переліку актуальних безпекових питань. Він змістив акцент на асоціацію з ЄС. «євроатлантична інтеграція» перетворилася на «європейську».</p> <p>Втім, дуже скоро проект Східного партнерства, заснований у 2009 році, став здаватися сумним невдалим жартом. Українські політики були неприємно здивовані цими напівзаходами.</p>	<p>Росія сприйняла Східне партнерство, засноване у 2009 році, як потенційну загрозу. У поєднанні з розширенням НАТО, яке також вважалося потенційною загрозою для Росії, ідея Угоди про асоціацію між ЄС та Україною розглядалася як економічна загроза для українсько-російських торговельних відносин. Багато політиків розглядала НАТО та ЄС як дві сторони однієї монети (т.зв. «західне вторгнення» до російської сфери впливу). Тому потенційна асоціація України з ЄС автоматично ставала вісткою про майбутнє розширення НАТО.</p>	

2014	Після того, як Росія анексувала Крим та ініціювала війну на Донбасі в 2014 році, Президент Петро Порошенко зробив великий крок назустріч НАТО. Наступний після Порошенка Президент, Володимир Зеленський, офіційно проголосив продовження про-НАТівського курсу, але не виглядає досить зацікавленим у вступі України до Альянсу.	Анексія Криму 2014 року проводилася під егідою захисту та оборони, які мали попередити безпекову кризу Росія-НАТО та захоплення російського флоту в Севастополі збройними формуваннями НАТО.	Незважаючи на промову в Мюнхені та війну в Грузії, співпраця Росії та НАТО продовжилася і навіть поглибилася у 2014 році. Військові дії Росії у лютому та анексія Криму в березні 2014 року призвели до руйнування ідеї кооперативної безпеки. Найбільш поширена політична думка в НАТО полягає в тому, що Альянс буде підтримувати військову співпрацю з Росією лише у випадку виконання Росією попередніх умов щодо України.
------	---	--	--

Висновки

Загальна еволюція наративів (починаючи від Паризької хартії до сьогодні) демонструє зростання браку довіри між трьома акторами, що криється у різних інтерпретаціях НАТО та його місії. Якщо коротко, для Німеччини НАТО був запорукою стабільності в Європі з часів Другої світової війни. Для багатьох українців членство в НАТО – передумова для європейської інтеграції та інструмент захисту проти реальної або уявної загрози з боку Росії. Для Росії НАТО – американський інструмент домінування в Європі, який базується на концепції американської виключності. Протягом наших спроб усвідомити внутрішню логіку наративів з різних кутів зору нам стали зрозумілі деякі потенційні точки взаємопорозуміння (при цьому, ми не залишили наших особистих поглядів). Наприклад, нам стало ясно, що Росія бачить себе ізольованою від європейської безпеки та відчуває, що дух 1989-1990 років зламано. Водночас, з точки зору Заходу, не було створено жодного анти-російського плану, жодної офіційної обіцянки не було скасовано, а розширення НАТО мало встановити безпекову стабільність, а не підірвати позиції Росії. Для України спроби співпраці з НАТО спочатку не означали антиросійського руху, але нині існує уявлення, що Україну несправедливо залишили в ситуації, коли вона не встигла на останній поїзд. Певною мірою також зрозуміло, що Німеччина, маючи досвід перебування на передовій «холодної війни» та перебуваючи під серйозною небезпекою ядерної ескалації, має бажання зближення з Росією.

На основі викладених вище наративів можна ідентифікувати такі протилежні позиції.

Німеччина:

- «Пріоритетом НАТО має бути стримування Росії» або «пріоритетом має бути діалог»;
- «Сприяння безпековій стабільності в Україні має бути спільним інтересом, але воно не має включати членство» або «розширення варто продовжувати, тому що

НАТО несе із собою стабільність, а це – в інтересах України і Росії. Всі нації мають дотримуватися принципів структури європейської безпеки (Паризької хартії)».

Росія:

- НАТО складає загрозу самому існуванню Росії. Але Альянс можна стримувати та не допустити вступу до НАТО Білорусі, України, Молдови, Вірменії, Грузії та Азербайджану;
- Меншість вважає, що Росія має активно співпрацювати з НАТО та «Заходом».

Україна:

- НАТО має захищати Україну від Росії. Це стало офіційною політикою часів президентства Порошенка;
- Низка про-російських груп наголошують на тому, що НАТО – це блок ворожих країн, які хочуть зруйнувати слов'янські країни;
- Третя позиція – варто дотримуватися нейтралітету заради миру в країні.

Конкуруючі наративи щодо Євромайдану 2013-14 років

Наратив 1: Євромайдан як Революція Гідності

Цей наратив описує Євромайдан як стихійний рух, який було ініційовано українською громадськістю у відповідь на неочікувану відмову Віктора Януковича підписати Угоду про асоціацію з Євросоюзом, а також на чисельні випадки корупції, порушення прав людини і законодавства, які послідовно та протягом тривалого часу допускав режим Януковича. Згідно цього наративу, Євромайдан був продовженням Помаранчевої революції 2004 року та інших «кольорових революцій» у пострадянських країнах, які протестували проти корупційних, недемократичних та проросійських еліт і закликали до ліберальних реформ.

Будучи просто мирною демонстрацією громадських активістів та студентів в листопаді 2013 року, Євромайдан досяг свого апогею під час Маршу мільйона 8 грудня – після жорстокого побиття студентів міліціонерами в ніч з 30 листопада на 1 грудня. Він перетворився на справжню революцію – Революцію гідності – у січні-лютому 2014 років. Протягом всієї зими 2013-14 років озброєні угруповання «Беркуту» та міліції за наказом тодішньої влади проявляли жорстокість до демонстрантів. Протистояння стало радикальним 16 січня 2014 року⁴⁹, коли Янукович протиснув ухвалення «диктаторських» законів. Після цього 19 січня на Майдані полетіли перші «коктейлі Молотова». Після першої смерті 21-22 січня Майдан перетворився на озброєний табір та став кривавим полем бою і смерті в період з 18 до 21 лютого 2014 року⁵⁰.

Цей наратив звертає увагу на те, що Революція гідності об'єднала велику кількість людей, незалежно від їх походження, місця проживання, етнічної приналежності, рідної мови, статі та соціального статусу. Варто відмітити, що першими жертвами Євромайдану стали російськомовний етнічний вірмен Сергій Нігоян⁵¹ та білорус Михайло Жизневський⁵².

Інші жертви, названі «Небесною Сотнею», були представниками різних регіонів та професій⁵³. Стихійна мобілізація та самоорганізація громадян – яскрава риса цього наративу. Головне гасло, до якого тоді зверталися українці («я – капля в океані») ілюструє ставлення, з яким велика кількість малих та середніх бізнесів допомагали протестувальникам. Власники машин та водії таксі безкоштовно підвозили людей, а інші добровольці створювали групи медичної, юридичної та гуманітарної допомоги, а також культурної та інформаційної підтримки. Можна було навіть отримати духовну підтримку від священнослужителів різних конфесій.

49 «Диктаторські» закони – 10 законодавчих актів, які обмежували конституційні свободи (свобода мирних зборів, пересування, право на діяльність громадських організацій) та були направлені на придушення Євромайдану. Вони порушували суть конституційних традицій та наближалися до російського законодавства, в якому неурядові організації вважаються «закордонними агентами», обмежують право на страйки, рух колон приватних автомобілів та демонстрації. Коли ці закони були ухвалені Верховною Радою, в усій Україні піднялася нова хвиля протестів. Див. також: «Диктаторські закони 16 січня», Вікіпедія, <https://cutt.ly/uthC5m6>.

50 “Five years on, Ukrainians ask if the Maidan revolution was really worth it”, Independent, <https://www.independent.co.uk/news/world/europe/ukraine-maidan-revolution-anniversary-protests-kiev-russia-eu-a8640111.html>.

51 Див.: «Нігоян Сергій Гарікович», Вікіпедія, <https://cutt.ly/sthVeIN>

52 Див.: “EuroMaidan’s victims include five killed, many injured and missing”, Kyiv Post, <https://www.kyivpost.com/article/content/euromaidan/euromaidans-victims-include-five-killed-many-injured-and-missing-335932.html>.

53 «Небесна Сотня», Вікіпедія, <https://cutt.ly/VthVpVe>

Український народ, який захищав європейські цінності та демократію, підтримали західні лідери⁵⁴ і дипломати, численні журналісти⁵⁵, науковці⁵⁶ та інтелектуали, а також українська діаспора у всьому світі. Демонстрації та кампанії на підтримку Євромайдану проходили в європейських столицях та великих містах США, Австралії та Канади⁵⁷.

Інший факт, який часто згадують в межах цього наративу – це те, що Революцію не очолювала жодна політична партія або лідер. Опозиційні партії та політики стали головними представниками протестувальників, які вели переговори з Януковичем до самого кінця. Кожний раунд переговорів здавався марним, тому що головною умовою майданівців була відставка Януковича, а це не входило в його плани. Паралельно проходили переговори між Януковичем та європейськими і американськими дипломатами, але результати були такі самі⁵⁸. Це пояснює, чому після Євромайдану жодна з партій не набрала абсолютної більшості голосів ні у Верховній Раді на дострокових парламентських виборах 31 жовтня 2014 року, ні на місцевих виборах 2015 року.

Цей наратив було створено громадянським суспільством, а пізніше адаптовано владою і політиками. 21 лютого 2014 року український Парламент офіційно визнав загиблих протестувальників жертвами. 1 липня Верховна Рада України прийняла закон «Про внесення зміни до статті 7 Закону України «Про національні нагороди України», яким було створено орден Героїв Небесної Сотні. 21 листопада 2014 року указом Президента П.Порошенка загиблі українські протестувальники Євромайдану були посмертно присвоєно звання Героя України.

Пізніше з'явилися інші ініціативи, пов'язані з Євромайданом: Музей Майдану та Музей Свободи. Ці зусилля увінчалися заснуванням Національного меморіального комплексу Героїв Небесної Сотні – Музею Революції гідності⁵⁹. Київська міська рада перейменувала частину вулиці Інститутської на Алею Героїв Небесної Сотні. 3 листопада 2014 року в Україні відзначають День Гідності та Свободи на честь Помаранчевої революції 2004 року та Революції гідності 2013-14 років. Отже, наратив Євромайдану як Революції гідності, яка почалася з масового руху та продемонструвала волю до свободи українського народу, поширився всією країною. Ця політика поділяється чинним Президентом Володимиром Зеленським⁶⁰ та Прем'єр-міністром Олексієм Гончаруком⁶¹, підтримується представниками ЄС та західними лідерами, і відображається в академічних статтях та доповідях аналітичних центрів.

54 Див., наприклад: "Obama warns Ukraine of consequences if violence continues", Reuters, 19 February 2014, <https://www.reuters.com/article/2014/02/19/us-ukraine-obama-mexico-idUSBREA111WQ20140219>.

55 Андрій Курков, "Революція в Україні: підсумки року хаосу", BBC News, 21 листопада 2014, <https://www.bbc.com/news/world-europe-30131108>.

56 The Struggle for Ukraine (Chatham House, 18 October 2017), <https://www.chathamhouse.org/publication/struggle-for-ukraine>.

57 "Euromaidan", Ukrainian Canadian Congress, <https://ucc.ca/euromaidan/>.

58 "How it all happened", EuroMaidan Press, 2 February 2016, <http://euromaidanpress.com/2016/02/20/the-story-of-ukraine-starting-from-euro-maidan>.

59 Веб-сайт Національного меморіального комплексу Героїв Небесної Сотні – Музею Революції гідності, <https://maidanmuseum.org/en/node/319>.

60 «Володимир Зеленський: Українці і справді знають як відстоювати свою незалежність та боротися за свободу», 21 листопада 2019, офіційний сайт Президента України, <https://www.president.gov.ua/news/volodimir-zelenskij-ukrayinci-ne-na-slovah-znavut-yak-zahish-58473>.

61 «Олексій Гончарук: Революція гідності заклала основи сьогоднішньої України», офіційний сайт українського уряду, 21 листопада 2019, <https://www.kmu.gov.ua/news/revolyuciya-gidnosti-zaklala-fundament-ukrayini-sogodnishnoyi-oleksij-goncharuk>.

Наратив 2: «Кольорові революції» – втручання заходу у пост-радянський простір

«Маріонетки Заходу»

Пануюча ідея наративу полягає в тому, що протести 2014 року були переворотом. Євромайдан став новим етапом «кольорових революцій», ініційованих Заходом. Цей наратив включає всі «кольорові революції», які стимулювали та фінансували західні сили. За цією версією, Захід використав масовий рух на свою користь.

«Західна рука» керує «маріонетками» – українськими політиками, які стояли за організацією та підготовкою революцій, оскільки вони не мали можливості прийти до влади шляхом легальних виборів. Цей наратив підтримується Росією та, частково, в окремих регіонах України.

Одним з аргументів наративу є те, що Віктор Янукович був легально обраним президентом, а Петро Порошенко не мав достатньої підтримки, щоб виграти вибори. Це (на додачу до геополітичних мотивів західних акторів) те, що допомогло Порошенку та його союзникам, використовуючи гроші Заходу, підготувати та організувати Майдан. На емоційному рівні цей наратив віддзеркалює страх потрапити під маніпуляцію Заходу. Для його прихильників «кольорові революції» – це принизливо.

Міністри європейських країн, які брали участь у Євромайдані 2013 року, втручалися не в свої справи. Після його закінчення українські політики продовжували діяти під впливом «вашингтонських кураторів»⁶². Західний світ намагається втягнути якомога більше пост-комуністичних держав в свою сферу впливу, просуваючи «ліберальні та демократичні» ідеї та цінності.

«Це традиційний політичний інструмент для деяких націй, який направлено на руйнування державності та суверенітету іншої країни, що проходить під егідою демократизації. У реальності, майже в кожній країні, в якій сталася «кольорова революція», починається хаос, і вона стає підконтрольною зовнішньому управлінню».

Секретар Ради Безпеки РФ Ніколай Патрушев⁶³

Згідно з цим наративом, «кольорові революції» завжди провокують турбулентну і нестабільну ситуацію, яка несе із собою протести та радикальні зміни замість самодостатнього політичного розвитку. Революція означає радикальні зміни, а не реформи. «Кольорові революції» – це американський метод втручання в життя незалежних держав та надання їхньому суверенітету статусу «крихкого».

«Вони [незалежні держави – ред.] уявляють концепції миру, незалежності, територіальної інтеграції та суверенітету дуже крихкими та ненадійними. Вони потребують захисту зовні. Останні 20 років навчили їх тому, що аби почуватися в безпеці, треба мати гарно озброєні війська та володіти найсучаснішими повітряними і ракетними системами. США не сидить на місці та розробляє інші тактики, включаючи

62 Серед інших аргументів це базується на висловлюванні Вікторії Нуланд, тогочасної заступниці Державного секретаря США про те, що США витратили більше 5 мільярдів долларів на демократичні перетворення в Україні: Victoria Nuland, "Remarks at the U.S.-Ukraine Foundation Conference", 13 December 2013, (<https://web.archive.org/web/20140112180202/http://www.state.gov/p/eur/rls/rm/2013/dec/218804.htm>). В особистій телефонній розмові Нуланд також відмітила свого фаворита серед кандидатів в Президенти України: «Яц», а не «Кліч»: "Ukraine crisis: Transcript of leaked Nuland-Pyatt call", BBC News, 7 February 2014, <http://www.bbc.com/news/world-europe-26079957>. Це безпосереднє втручання в російську сферу інтересів.

63 'No chance of color revolution in Russia' – security chief // RT, 19 May, 2017. URL: <https://www.rt.com/russia/388907-no-chance-for-colorrevolution/>

широкий спектр технік, спроектованих для гібридних війн та кольорових революцій».

Александр Фомін, заступник Міністра оборони РФ⁶⁴

Політичні лідери Майдану не мали жодної громадської підтримки, окрім меншості та невеликих радикальних груп. Ці малі групи захопили владу. Саме тому український народ почуває себе жертвою українських та західних політиків. Оскільки необхідні умови для протестів в цих країнах (включаючи Україну) були відсутні, значить, всі вони були оплачені – інакше, чому б люди вийшли на вулиці? Вікторія Нуланд пропонувала активістам їжу і відкрито підтримувала Захід. Цей нарратив звинувачує Фонд «Відкрите суспільство» Джорджа Сороса в провокації «кольорових революцій» з метою встановлення урядів, дружніх з США – починаючи з сербської «Бульдозерної революції» у 2000 році та закінчуючи українськими протестами 2013 року.

Угоду з врегулювання політичної кризи було підписано 21 лютого 2014 року. Янукович сказав, що західні лідери його зрадили. Вбивство людей на Майдані трактується як план Заходу, аби зробити результати Майдану незворотними та спровокувати посилення протестів. Сербія, Грузія та Україна – «жертви» «кольорових революцій».

«Коли у 2013 році Київ сколихнули жорстокі протести, західні аналітики та лідери надали свою підтримку антиурядовій революції – але після протестів «жовтих жилетів» у Франції реакція була зовсім іншою»⁶⁵.

Після Євромайдану Захід отримав сильний вплив над українським урядом. В уряд та великі державні підприємства потрапили громадяни західних країн. До влади прийшли «кримінальні» сили Майдану і, тому Росія не хотіла вести з ними переговори.

Альтернативою проплаченому Євромайдану, яку ініціювали справжні люди, був Антимайдан. Водночас, його метою також був захист країни від деструктивних революційних змін. Представники цього нарративу почуваються зрадженими Україною та західними державами і звинувачують їх у подвійних стандартах.

«Вони [США – ред.] застосовують різноманітні засоби політичного та економічного тиску, щоб розширювати та підтримувати свою домінуючу позицію у світі; вони провокують «кольорові революції» та навіть здійснюють прямі військові втручання. Мало кого можна зараз обдурити риторикою про «захист демократії». Такий експорт демократії несе за собою лише хаос, розруху та війни».

Валентина Матвієнко, спікер Ради Федерації РФ⁶⁶

Отже, «кольорова революція» послаблює державність країни. Російська влада контролює ситуацію та не дозволить «кольоровій революції», спланованій Заходом, повторитися на її території. Подальші аргументи цього нарративу стосуються того, що відставка Януковича була неконституційною, а недостатньо якісне розслідування вбивств на Майдані дає привід для підозри, що протестувальники самі їх організували. Також цей нарратив звинувачує Євросоюз в тому, що той висунув ультиматум та поставив Україну перед вибором між ЄС та Євразійським союзом, який Янукович мав відкинути. Отже, такі дії ЄС опосередковано сприяли проєвропейським протестам та ескалації конфлікту.

64 Sovereignty has become 'fragile' in world full of US interference – Russia's top military official // RT, 22 April 2019. URL: <https://www.rt.com/news/457242-moscow-security-conference-sovereignty-threats>.

65 Danielle Ryan, "Revolution in Ukraine? Yes, please! Revolution in France? Rule of law!", RT, 3 Dec, 2018, <https://www.rt.com/op-ed/445475-france-protests-hypocrisy-media>.

66 "Playing with fire": Upper House speaker blasts Washington's attempts to dominate foreign nations", RT, 15 September 2017, <https://www.rt.com/russia/403424-playing-with-fire-upper-house>.

Наратив 3: «Майдан був фашистським переворотом»

Згідно з цим наративом, протести в Києві, відомі як Євромайдан, якщо й почалися мирно, як ненасильницький протест, але скоро переросли у військовий державний переворот, влаштований правими фашистськими організаціями «Свобода» і «Правий сектор»⁶⁷, які взяли під контроль демонстрацію як її тактичні лідери.

Аргументи цього наративу полягають в тому, що політична партія «Свобода», заснована у 1991 році, ніколи не приховувала своєї неонацистської ідеології, називаючи себе «Соціалістично-націоналістична партія» аж до 2004 року. Олега Тягнибока, лідера партії з 2004 року, було усунуто з посади Віктором Ющенком через заклики Тягнибока почати боротьбу проти «московсько-єврейської мафії». На додачу до цього, члени цієї партії займали значну кількість місць в українському Парламенті – 37 місць в Верховній Раді у 2012 році. А в тимчасовому уряді 2014 року, який прийшов до влади після Євромайдану, три міністри належали до партії «Свобода». (Втім, на парламентських виборах 2014 року партія значно втратила свої позиції, а у 2019 році до Парламенту було обрано лише одного її представника).

«Правий Сектор» – це організація, що включає ультранаціоналістичні праві угруповання, що розділяють антиросійську, антиєврейську та антиіммігрантську ідеологію. Їхні члени вдавалися до погроз та застосування грубої сили, коли вони атакували представників правоохоронних органів, штурмували урядові будівлі, та нападали на прибічників уряду 17 січня 2014 року. Цим вони нагадували загони «коричневих сорочок» у гітлерівській Німеччині.

Історичне минуле

Зображення палаючого Києва з вулицями, наповненими бандитами, нагадали жахливі події Другої світової війни, коли нацистська Німеччина почала вторгнення до Радянського Союзу в рамках операції Барбаросса 22 червня 1941 року. Крайні праві групи, які отримали контроль над Євромайданом, вшановували сумнозвісного співучасника нацистів Степана Бандеру та створену ним Організацію українських націоналістів (ОУН). З прибуттям нацистських солдатів в Україну Бандера оголосив незалежну Українську державу та підтримав знищення нацистами євреїв, татар, ромів і поляків в Україні. Незважаючи на всі його злочини, Бандера і досі вважається в Україні героєм. Євромайдан був спробою фашистських груп втілити мрію Степана Бандери – звільнити Україну від «небажаних» етносів.

«Право на мирний протест, демократичні процедури та вибори існують виключно для того, аби змінити владу, яка не влаштовує народ. Але, ті, хто стояв за нещодавніми подіями в Україні, мали на меті зовсім інше: вони планували державний переворот. Націоналісти, неонацисти, русофоби та антисеміти вдалися до терору, вбивств та бунтів. Вони продовжують свою діяльність в Україні і сьогодні».

Владімір Путін, Президент РФ⁶⁸

Відповідно до цього наративу, на правий екстремізм в Україні не можна дивитися (тим більше, зрозуміти його) ізольовано від наростання цього тренду в Європі та світі, який загрожує самим основам демократії. «Нацизм знову повертається до нас з Європи»,

67 Верховний Суд Російської Федерації визнав "Правий сектор" екстремістською організацією, http://www.supcourt.ru/stor_pdf.php?id=622816

68 Звернення Путіна до Ради Федерації РФ, 18 березня 2014 року, <http://kremlin.ru/events/president/news/20603>.

говорить Міхаїл Мягков, один з відомих російських істориків Другої світової війни та професор історії в престижному Московському державному інституті міжнародних відносин, де отримує освіту більшість російських дипломатів. «Вірус нацизму не було знищено. На жаль, він інфікував, серед інших країн, і нашу братню Україну»⁶⁹.

Відмінне

Росія: У російських мейнстрімових ЗМІ нарратив щодо Євромайдану як державного перевороту є складовою масштабнішого нарративу про зростаючі тренди правого екстремізму, який загрожує основам демократії в Європі та світі.

Україна: На сході Україні цей нарратив потрапив на плодоносний ґрунт і збудив пам'ять про жах і травми Другої світової війни. До того ж, Київ абсолютно заперечує участь фашистських елементів у Євромайдані. Фактично, «Свобода» та «Правий сектор» програли на позачергових парламентських виборах в жовтні 2014 року, що дозволило українському уряду та громадськості розвіяти нарратив щодо втручання правих сил.

Захід: Заперечуючи російський нарратив щодо державного перевороту, західні джерела все ж спростовують київський нарратив про повну відсутність фашизму – зазначаючи, що дуже мала кількість фашистської/правої присутності на Майдані таки була. Але, як говорять німецькі офіційні джерела та медіа, «вона не мала особливого впливу».

Спільне

Наратив Євромайдану як фашистського державного перевороту нашаровується на наратив маніпуляції з боку Заходу. Багато членів «Правого сектору», відповідальних за прояви жорстокості під час Євромайдану, вступили до фашистсько-налаштованої добровольчої воєнізованої організації «Батальйон «Азов»⁷⁰.

Деякі німецькі та американські експерти вказують на нашарування або «зв'язок» між нарративами, наприклад, ставлячи таке запитання: «Обертаючись назад: чи була присутність західних політиків на Майдані – хай і з добрими намірами – помилкою?»⁷¹, враховуючи комплексність, непередбачуваність та динаміку стосунків між різними акторами на Майдані⁷² або визнаючи амбівалентність зовнішнього фінансування громадських організацій у контексті того, що вони мали дотримуватися політичного нейтралітету⁷³.

69 Цитується за: Simon Shuster, "Russians Rewrite History to Slur Ukraine Over War", Time, 29 October 2014, <https://time.com/3545855/russia-ukraine-war-history>.

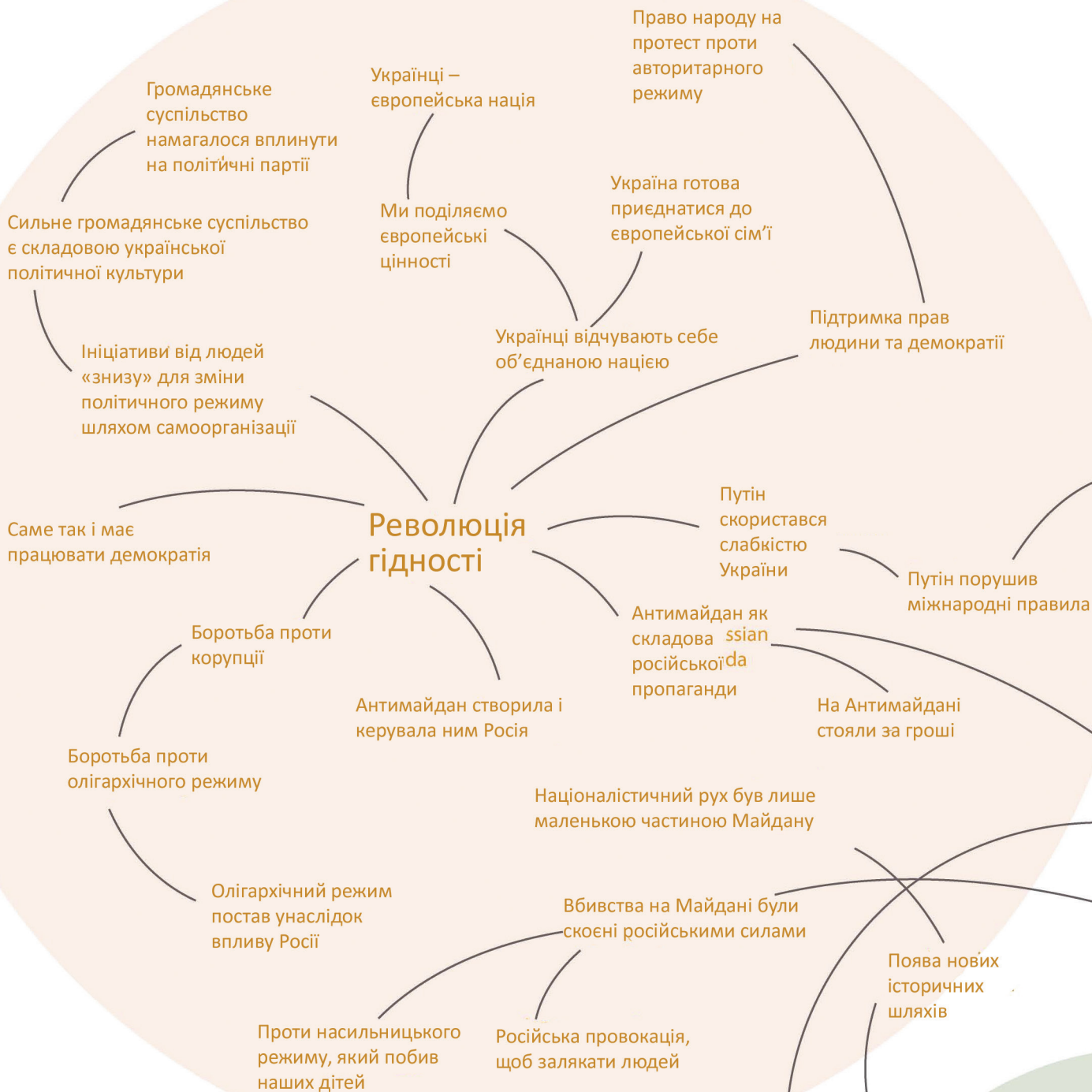
70 Символ Азову дуже схожий на нацистський хрест. Азовський Батальйон отримав свою славу не лише завдяки успішно проведеним бойовим діям у чисельних битвах на Східній Україні, але й через свою участь у воєнних злочинах, включаючи масове мародерство домівок місцевого населення, напад на громадські території зі зброєю, зґвалтування й насилля. Див.: УВКБ ООН, Доповідь про стан прав людини в Україні з 16 лютого до 15 травня 2016, https://www.ohchr.org/Documents/Countries/UA/Ukraine_14th_HRMMU_Report.pdf.

71 Wolfgang Ischinger, Welt in Gefahr (Ullstein, 2018).

72 inmedio/ІППП: Російсько-західні «білі плями»: від діалогу щодо конкуруючих нарративів до кращого взаємопорозуміння (2019), <https://www.inmedio.de/en/aktuelles/new-publication-russian-western-blind-spots-dialogue-contested-narratives-improved>.

73 David Ignatius, "Innocence Abroad: the New World of Spyleless Coups", Washington Post, 22 September 1991, <https://www.washingtonpost.com/archive/opinions/1991/09/22/innocence-abroad-the-new-world-of-spyleless-coups/92bb989a-de6e-4bb8-99b9-462c76b59a16/>; Renate Flottau et.al., "Die Revolutions-GmbH", Der Spiegel, 14 November 2005, <http://www.spiegel.de/spiegel/print/d-43103188.html>.

Революція гідності

Втручання Заходу в пострадянський простір

Західні та російські політики використали простих людей у своїй грі

Печиво Нуланд

Приїзд міністрів європейських країн

Порошенко не мав шансів бути обраним, якби не Майдан

Фінансова підтримка Заходу

Ознаки впливу Заходу

Рух Антимайдану як альтернатива

Захист Росії від «кольорових революцій» і західних цінностей

Донбас і Крим

Захист Росії від розширення НАТО

Захід винний у провокаціях проти Януковича, через які Майдан став незворотним

Політики, що прийшли до влади після «кольорових революцій», є маріонетками Заходу

Турбулентність унаслідок «кольорових революцій»

Американське походження дружини Ющенка

Громадяни західних країн в Уряді України

Анти-майдан

Влада лідерів Майдану є нелегітимною

Росія не буде вести переговори з лідерами Майдану

Вплив Заходу на боротьбу українських політичних еліт

Розслідування вбивств на Майдані

Янукович як слабкий президент

Порошенко спровокував людей йти до кінця, щоб самому прийти до влади

місце утиски за стання кої мови

Стався вакуум влади, тому до влади прийшли фашисти

СЬКИЙ ООТ

Ющенко зруйнував спільне бачення історії

в Україні хотіли аворадикальні

Від неспокійного минулого до неясного майбутнього: варіації підходів до розв'язання конфлікту в Криму та на Донбасі

Важко заперечувати, що саме питання Криму та конфлікту на Донбасі спонукають українських, німецьких та російських учасників цього проекту реконструювати конфліктні наративи. Але цей розділ відрізнятиметься від попередніх тим, що він не фокусуватиметься на наративах щодо Криму та Донбасу. Зрештою, наведені вище епізоди відображають ключові наративи, що пояснюють причини конфлікту, який почався у 2014 році. Тут ми спробуємо звернути увагу не на минуле, а на сьогодні та завтра, і розглянемо не наративи, а різні варіанти позицій і поглядів вирішення конфлікту.

Цей текст підсумовує ідеї, висловлені учасниками проекту під час робочих зустрічей на семінарі в Берліні з невеликими доповненнями. Дискусія щодо Криму та Донбасу проводилася за допомогою методики «мозкового штурму». Завдання українських, німецьких та російських учасників полягало в тому, аби пригадати основні позиції без їхньої прив'язки до конкретних політичних акторів. Тому ми хочемо наголосити, що наші спостереження не претендують на всеосяжність. Ми, скоріше, намагалися знайти найвагоміші аргументи для кожної позиції, а потім проаналізувати умови, за яких ці аргументи починають діяти.

Як обговорювати питання Криму та Донбасу: окремо чи разом?

Ми не випадково об'єднали Крим і Донбас серед переліку гострих питань, які учасникам було запропоновано обговорити. Варто почати з того, що сама ідея розділення цих тем для українського суспільства болюча, так само як і їхнє об'єднання для росіян. Справа в тому, що, якщо міжнародна спільнота почне розглядати ці два питання окремо, анексія Криму поступово зникне з порядку денного, а для українців це неприйнятно. З іншого боку, існує думка, що розгляд двох питань одночасно буде непродуктивним для вирішення конфлікту на сході України. Її висловлюють, зокрема, російські експерти з міжнародних відносин, які розраховують на порозуміння із західними партнерами⁷⁴. Головним аргументом цього твердження є «відсутність варіанту повернення Криму в російських планах» (навіть у довгостроковій перспективі)⁷⁵. А отже, це питання лише ускладнить інші прагматичні переговори з російської верхівкою. У дискурсі російської внутрішньої політики включення Криму до складу Росії і справді вважається лише виправленням історичної помилки⁷⁶, а тому будь-які спроби поставити під сумнів

74 Збірні позиції російських експертів щодо цього питання доступні тут: Conflict of Moscow and Kyiv: A Window of Opportunity, the Status Quo, or a New Round of Escalation. Materials for the 10th Expert Meeting, 18-21 August 2019, Cadenabbia, Italy (Kyiv: Razumkov Centre, Konrad-Adenauer-Stiftung, 2019), http://razumkov.org.ua/uploads/article/2019_Donbass_Italy_Eng.pdf.

75 Там само, с. 243.

76 4 грудня 2014 року в своєму зверненні до Федеральної Асамблеї Володимир Путін сказав: «Нарешті сталося історичне об'єднання Криму та Севастополя з Росією. Ця подія має особливе значення для наших людей та країни, бо наші люди живуть у Криму, а сама територія – стратегічно важлива. Це – священне джерело нашої багатогранної об'єднаної російської нації!» Цитується за: "Putin defies West over Ukraine and 'sacred Crimea'", Euronews, 4.12.2014, retrieved 03.12.2019, <https://www.euronews.com/2014/12/04/putin-defies-west-over-ukraine-and-sacred-crimea>.

легальність російського рішення приречені на невдачу⁷⁷.

Водночас, один з учасників проекту висловив сумнів в тому, що в самій Україні існує одностайне бачення одночасного вирішення питань Криму і Донбасу. В офіційних заявах, особливо на міжнародному рівні, українські представники наголошують на важливості територіальної цілісності загалом, не розділяючи Крим і Донбас. Але є й експерти, які згодні розглядати ці питання окремо, тому що це значно прискорить процес вирішення збройного конфлікту та реінтеграції Донбасу⁷⁸.

Хоча російське керівництво наполягає на наявності історичних передумов та пояснює те, що сталося в Криму, реакцією на «антиконституційний переворот» і необхідністю «захистити російськомовне населення» та «прагнення населення Криму» приєднатися до Росії, українська і західна сторони погоджуються в тому, що будь-які історичні чи політичні аргументи не мають значення у випадках порушення міжнародного права. Незважаючи на те, що Росія заперечує терміни «анексія» та «окупація» (які офіційно застосовуються Україною), вона неспроможна надати міжнародній спільноті інші інтерпретації своїх дій.

Втім, європейські експерти, зокрема, німецькі, висловлюють сумніви щодо реальності вирішення Кримського питання за короткий проміжок часу⁷⁹. Вони вважають, що хоча дії Росії та нинішня ситуація абсолютно неприйнятні, ефективнішим у цьому випадку буде метод спостереження, аніж агресивна тактика. Але українську владу такий підхід не влаштує. Це підтверджується українськими закликами до Заходу посилити санкції проти Росії⁸⁰.

Незважаючи на різні погляди на вирішення кримської проблеми існує декілька вагомих аспектів, на які міжнародній спільноті важко закрити очі. Міжнародні неурядові організації регулярно доповідають про порушення прав людини, які відбуваються в Криму та які, на думку української сторони, вимагають реакції від міжнародної спільноти. Особливу увагу привертають порушення прав кримських татар. З січня 2017 року до червня 2019 року Верховний комісар ООН з прав людини зафіксував 186 обшуків ФСБ в Криму, 140 з яких проводилися в місцях проживання кримських татар та в кримськотатарських громадських організаціях⁸¹. Водночас, Москва показує, що вона підтримує кримськотатарський народ – зокрема, шляхом будівництва мечеті⁸².

77 Про особливості російського законодавства, згідно з яким ті, хто закликає до повернення Криму, можуть бути покарані, див. тут: «Как в России преследуют за призывы вернуть Крым Украине?», Meduza.io, 19.04.2016, перевірено 03.12.2019, <https://meduza.io/cards/kak-v-rossii-presleduyut-za-prizvyvy-vernut-krym-ukraine>. Більше того, багато лідерів російської опозиції неоднозначно висловилися щодо повернення Криму Україні. Див.: Hess, M. & Pigman, L., Hess, M. & Pigman, L., “For Navalny, Foreign and Domestic Policy Are One”, Carnegie Moscow Center, 21.05.2018, retrieved 03.12.2019, <https://carnegie.ru/commentary/76403>.

78 Див: «Разрушенный Донбасс Россия вернет, он ей не нужен, — Леонид Кравчук», Факты, 10 січня 2019, <https://cutt.ly/uthBnp1>; Юрій Бутусов, «Игорь Коломойский: «Зеленский – это матрос Железняк. Если «слуги народа» будут бл#довать, их распустят через год», Sensor.net, 27 серпня 2019, <https://cutt.ly/MthBQT5>; «Антон Кориневич: «Російська Федерація намагається змінити демографічну карту Криму», LB.ua, 22 листопада 2019, <https://cutt.ly/tthBW9g>.

79 Див: Window of Opportunity, the Status Quo, or a New Round of Escalation, цитована праця, р. 243.

80 Тут наведено твердження Володимира Зеленського, висловлене на зустрічі представників Адміністрації і Конгресу США 20 травня 2019 року: «США – сильний і серйозний партнер України у, по-перше, подоланні агресії Росії. Ми самостійно не зможемо подолати російську агресію на Донбасі та в Криму. Таким чином ми потребуємо Вашої допомоги. Я б хотів закликати Вас до посилення американських санкцій проти Російської Федерації» Цитується з веб-сайту Президента України, 20.05.2019, перевірено 03.12.2019, <https://www.president.gov.ua/news/prezident-ukrayini-volodimir-zelenskij-obgovoriv-iz-predstav-55517>.

81 Верховний комісар ООН з прав людини визнав 42 особи жертвами політичних переслідувань в Криму, більшість з яких – проукраїнські активісти, помічені у зв'язках з кримськими татарами як журналісти. Див.: Situation of human rights in the Autonomous Republic of Crimea and the city of Sevastopol, Ukraine: Report of the Secretary-General 2/10/2019 <https://undocs.org/en/A/74/276>. Більше інформації про порушення прав людини в Криму можна знайти за посиланням: «Права людини в Криму. Три останні століття», КримSOS, <https://crimeamap.krymsos.com/eng/map.html>.

82 “Путін запрошує Ердогана на відкриття Центральної мечеті в Криму”, ТАСС, 18 березня 2019, <https://tass.com/politics/1049209>.

Вирішення конфлікту на Донбасі: три ключових позиції

У випадку з Донбасом значно важче визначити варіанти вирішення конфлікту, тому що не існує єдиного визначення Донбасу і, відповідно, одностайної згоди щодо конфліктуючих сторін. Водночас, протягом наших робочих зустрічей українські, німецькі та російські учасники окреслили три ключові позиції, кожна з яких має багато варіацій. Головним критерієм класифікації було ставлення до Мінських домовленостей та інтерпретація того, як ці домовленості мають бути реалізовані.

«Мінські домовленості мають бути основою для вирішення конфлікту»

Перша позиція полягає в тому, що Мінські домовленості мають бути основою для вирішення конфлікту. Вона, своєю чергою, має три інтерпретації. Перша інтерпретація передбачає, що вирішення конфлікту потребує більшого залучення міжнародної спільноти. Такий підхід потребує прояву істотної політичної волі як з російської, так і з української сторони. На час написання цього документу українська сторона підтримує ідею введення на Донбас значного миротворчого контингенту ООН, який складатиметься з військового, поліцейського та громадського персоналу (т.зв. формування міжнародної тимчасової адміністрації⁸³) під егідою ООН. Учасники проекту обговорювали цю перспективу та можливі реакції західних країн, зокрема ЄС. У випадку реалізації цього сценарію та проведення виборів на Донбасі під наглядом ОБСЄ, ЄС може надати фінансову підтримку для відновлення регіональної інфраструктури. Росія ж наполягає на тому, що місію ООН треба розташувати лише на лінії зіткнення та задля безпеки спостерігачів ОБСЄ⁸⁴.

Тим не менше, 11 вересня 2017 року Путін виголосив іншу точку зору в телефонній розмові з німецькою канцлеркою Ангелою Меркель: «Президент РФ Володимир Путін виявив бажання допустити миротворців ООН не лише вздовж лінії зіткнення, що розділяє українські урядові сили та проросійських сепаратистів, але й на інші території, що знаходяться під наглядом ОБСЄ»⁸⁵.

На жаль, і досі виявляється незрозумілим, за яких умов Росія згодна прийняти пропозицію про міжнародний контроль на всій території Донбасу. Аргумент поступового скасування санкцій проти Росії наразі не виглядає вагомим. Для України це означатиме, що ЄС розділив питання Криму і Донбасу на два окремі.

У межах цього підходу учасники робочої групи наголошують на наступних пунктах: «переговори є обов'язковими», «необхідно припинити взаємну демонізацію конфліктуючих сторін», «особливий статус гарантуватиме права людини», «питання амністії мають бути прояснені та вирішені». І одразу ж з'являється багато складнощів, пов'язаних з цими твердженнями. Нещодавнє опитування української експертної спільноти, проведене Центром Разумкова, виявило, що більшість експертів вважають неможливою координацію введення миротворчих сил ООН до «Донецької народної республіки» та «Луганської народної республіки», наполягаючи, що ці переговори

83 «Міжнародні тимчасові адміністрації», див.: Дуцик Д., Черниш В., Вороніна В., Рюче Н., Мороз І., Паперняк О., Калупаха І., АБВ. Збройний конфлікт в термінах (Путівник для України), (Київ: Міністерство з питань тимчасово окупованих територій та внутрішньопереміщених осіб, 2019), с. 34.

84 Window of Opportunity, the Status Quo, or a New Round of Escalation, цитована праця, р. 222.

85 "Putin Says UN Peacekeepers Could Be Deployed Throughout Ukraine Conflict Zone", Radio Free Europe / Radio Liberty, 11 September 2017, <https://www.rferl.org/a/ukraine-putin-un-peacekeepers-merkel-border-osce/28729481.html>.

треба вести з «кремльовськими очільниками» так званих «республік»⁸⁶. Водночас, лідери так званих «ДНР» і «ЛНР» проголошують власний порядок денний. Отже, камінь спотикання цього сценарію полягає у суперечливому розумінні суб'єктності конфлікуючих сторін. Оскільки Росія багаторазово позиціонувала себе як актора, який «не є стороною у внутрішньому українському конфлікті»⁸⁷, а українська влада заперечує самопроголошені республіки, важко уявити, як саме проводитимуться вищезгадані переговори. Більше того, згідно з тим самим опитуванням Центру Разумкова, більшість експертів не погоджується з ідеєю надання амністії всім, хто брав участь у збройних діях на Донбасі. Варто відмітити, що респонденти мали непорозуміння щодо доволі розмитого формулюванням статті 5 Мінських домовленостей⁸⁸.

Один з варіантів трактування імплементації Мінських домовленостей, підкреслених під час обговорення, полягає в тому, що потреби у додаткових заходах немає і треба впроваджувати Мінські домовленості такими, які вони є в сучасній версії. Цей підхід підтверджує достатність домовленостей, досягнутих Німеччиною, Францією, Україною та Росією у форматі «Нормандської четвірки» для вирішення гострої фази конфлікту. Водночас, залишається проблема в тому, що російські та українські очільники впевнені, що ці домовленості досі не втілені в життя через провину іншої сторони. Росія звинувачує Україну в тому, що остання досі не прийняла закони про «спеціальний статус» непідконтрольних територій Донбасу, амністію для «захисників» так званих «ДНР» і «ЛНР» та «спеціальних норм» для проведення виборів органів місцевого самоврядування, передбачених Мінськими домовленостями⁸⁹. Позиція України полягає в тому, що миротворча місія буде неефективною без усунення «всього іноземного військового персоналу, найманців, їхньої зброї та обладнання» з регіону та встановлення міжнародного контролю над російсько-українським кордоном⁹⁰. Отже, кожна сторона вважає, що перший крок має зробити опонент.

Третя позиція передбачає, що Україну змусили прийняти Мінські домовленості і, що це зовсім не вирішить конфлікт у східній Україні. За цією логікою, Мінські домовленості мали залишитися домовленостями про припинення вогню, але політично (особливо в тому, що стосується положень про «спеціальний статус» непідконтрольних територій Донбасу) вони не можуть бути реалізовані. Оголошений В.Зеленським намір обговорити недоліки цього документу в Нормандському форматі може вважатися спробою усунути цю проблему⁹¹. Тобто, ця позиція, враховуючи вищезгадане небажання Росії погоджуватися на розташування місії ООН поза лінією зіткнення, призводить більше до замороження конфлікту, аніж до його вирішення⁹².

86 Window of Opportunity, the Status Quo, or a New Round of Escalation, цитована праця, р. 222

87 Цитується за: The Russia-Ukraine Conflict in the Context of Geopolitical Changes. Materials for the Trilateral Expert Meeting 27-28 February 2017, Berlin, (Kyiv: Razumkov Centre, Konrad-Adenauer-Stiftung, 2017), p. 115. https://www.kas.de/c/document_library/get_file?uuid=1406fad9-206c-005d-7452-ac3d2982b8e5&groupId=252038

88 Window of Opportunity, the Status Quo, or a New Round of Escalation, цитована праця, р. 219.

89 88 See: Цедилина Е. В., «Минский гамбит президента Зеленского», Россия и новые государства Евразии. 2019. № III (XLIV), pp. 62-78. https://www.imemo.ru/files/File/magazines/rossia_i_novay/2019_03/Minskiy_Tsedilina.pdf

90 Див. «К проблеме Донбасса подходят миротворчески. Представители России и Украины разошлись во взглядах на формат возможной миссии ООН», Коммерсантъ №175, 21.09.2017, https://www.kommersant.ru/doc/3416307?from=doc_vrez. Цю позицію 15 жовтня 2019 року після засідання Мінської контактної групи підтвердила прес-секретар Постійного представника України Дарія Оліфер. Див: «Владимир Зеленский слушает тишину. Президент Украины считает дни до саммита «нормандской четверки», Коммерсантъ, №190, 17.10.2019, <https://www.kommersant.ru/doc/4127140>.

91 «Зеленский заявил о недовольстве Минскими соглашениями», Коммерсантъ, 10.10.2019, перевірено 4.12.2019, <https://www.kommer-sant.ru/doc/4119958>.

92 Window of Opportunity, the Status Quo, or a New Round of Escalation, цитована праця, р. 241.

«Відділення від України завершено, реінтеграція неможлива» vs «Донбас не потребує особливого статусу»

Учасники робочої зустрічі окреслили ще дві узагальнені позиції, що доводять неспроможність Мінських домовленостей вирішити конфлікт. Одну з них було сформульовано в ході групових обговорень: «Відділення самопроголошених республік від України завершено, реінтеграція більше неможлива». Цей підхід було поділено на три версії, що походять з фундаментально різних політичних поглядів. По-перше, немає сенсу возз'єднувати «сепаратистів». Надто дорого Україні обійдеться ноша реінтеграції території з непатріотичним населенням. Хоча, навіть якщо такі погляди і присутні серед українського населення, згідно з соціологічними опитуваннями, вони поширені серед вкрай малої частки респондентів⁹³.

Наступна версія, відповідно до якої реінтеграція більше неможлива, пов'язується учасниками з позицією так званого керівництва «ДНР» і «ЛНР». За цією версією, «керівництво» самопроголошених «республік» не розглядає можливість об'єднання України після війни. Вони керуються тим, що населення Донбасу можна захистити лише за умови незалежності від Києва, який несе «націоналістичну загрозу» жителям регіону. Коротко ця версія викладена в гаслі «Донбас зробив свій вибір», яка, ймовірно, підтримується лідерами «ДНР» та «ЛНР». Вони також роблять спроби інтеграції з Російською Федерацією, які Росією офіційно не підтримуються.

Третя версія цього нарративу передбачає, що «республіки» мають стати частиною Росії. Під час обговорення учасники звертали увагу, що аргументом на користь цієї версії є економічна ноша, яку Росія вже несе. Не вдаючись в подробиці про рівень популярності цієї ідеї в Росії та серед «ДНР» і «ЛНР», відмітимо, що в рядах прихильників приєднання присутня велика доля скепсису, яку можна сформулювати таким чином: «Проект Новоросії провалився».

Остання позиція, яка накладає тінь сумніву на пріоритетність Мінських домовленостей, помітна з протилежного погляду. Вона базується на припущенні, що Донбасу не потрібен спеціальний статус, оскільки «республіки» – це, де-факто, «окуповані території», в той час як де-юре вони входять до складу суверенної України. Тут варто повернутися до вищезгаданих складнощів щодо імплементації Мінських домовленостей. Російський вплив на Донбасі проголошується українською та західною стороною, але ніяк не відображається в домовленостях. У зверненнях колишнього та нинішнього українських президентів «республіки» не визнаються незалежними акторами. Навпаки, вважається, що їхнє існування повністю залежить від підтримки Кремля. Так, з січня 2018 року в українському законодавстві з'являється нова зміна дискурсу, спричинена прийняттям закону «Про особливості державної політики із забезпечення державного суверенітету України на тимчасово окупованих територіях у Донецькій та Луганській областях»⁹⁴. У цьому законі вперше за весь період конфлікту Росію названо «агресором» (стосовно Донбасу), а непідконтрольні території – «окупованими». До 2018 року український уряд називав на міжнародній

93 Звісно, ця статистика відрізняється в залежності від регіону України. Див.: Алексєєв М., «Як українці збираються завершити війну на Донбасі?» PONARS Eurasia Policy Memo No. 555, <http://www.ponarseurasia.org/memo/how-do-ukrainians-want-to-end-donbas-war>; Фонд «Демократичні ініціативи» ім. Ілька Кучеріва, «Шляхи досягнення миру на Донбасі: суспільні настрої, очікування та перестороги», <https://dif.org.ua/en/article/the-ways-of-achieving-peace-in-donbas-public-attitudes-expectations-and-concerns>.

94 Закон України «Про особливості державної політики із забезпечення державного суверенітету України на тимчасово окупованих територіях у Донецькій та Луганській областях», Міністерство закордонних справ України, <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2268-19>

арені «ДНР» та «ЛНР» «терористичними організаціями», сподіваючись на те, що Росія не захоче асоціюватися з тероризмом⁹⁵. А тепер змінилася вся структура дискурсу – законодавство прямо називає «ДНР» та «ЛНР» проросійськими «окупаційними адміністраціями»⁹⁶. На фоні цього мовчазна згода на визнання «спеціального статусу» за окупованими територіями лише зіграє на руку агресору⁹⁷. Водночас, у Росії викликає сумнів термін «децентралізація», який, згідно з прихильниками неприйняття Києвом Мінських домовленостей, дає змогу Україні змінювати розподіл влади між регіонами, ідучи на незначні поступки⁹⁸.

Висновки

У спробі виокремити різні підходи до питань Криму та Донбасу ми отримали велике розмаїття варіантів розвитку подій. Це спричинено різноманітними інтересами задіяних акторів та різницею їхнього світосприйняття. Звісно, можливими видаються і «компромісні» підходи, що об'єднують в собі елементи тих, які ми вже обговорювали в цьому розділі. Втім, обрати підхід, який задовольнив би всіх, або хоча би більшість – дуже важко. Ускладнює це завдання ув'язування питання Криму та Донбасу, яке одні сторони прагнуть посилювати та розвивати, а інші – повністю припинити. У спектрі поглядів на вирішення конфлікту на Донбасі Мінські домовленості виглядають збалансованим компромісом між полярними позиціями. Але наш аналіз також виявив сумніви щодо майбутнього рішень, прийнятих на основі Мінських домовленостей, як серед прихильників Мінських домовленостей, так і в групах, які їх не підтримують. Якщо ці домовленості і будуть колись імplementовані, то лише після серйозних оновлень та уточнення великої кількості пунктів. Такі зміни вже обговорюються в експертному середовищі. Та все ж ініціатива має йти від політиків, адже це вони мають шукати шляхи та проявляти волю і здатність до вирішення збройного конфлікту, а потім знову сісти за стіл переговорів, аби прийти до консенсусу щодо безлічі інших питань, які стосуються миротворчого процесу.

95 Window of Opportunity, the Status Quo, or a New Round of Escalation, цитована праця, р. 239

96 “Окупаційна адміністрація”, див.: Дуцик Д., цитована праця, с. 37.

97 Що, відповідно до інтерпретації Мінських угод одним російським експертом, припускає «надання органам місцевого самоврядування на Донбасі права формувати суди, прокуратуру та органи міліції», див.: Цедилина Е.В., цитована праця, с. 71.

98 Останнє стосується використання російської мови в державному управлінні та «часткової амністії для тих, хто не вчинив серйозних злочинів», згідно з офіційною позицією України. Цитується за: Цедилина Е.В., цитована праця, с. 71.

Узагальнені погляди на Крим та Донбас: типові аргументи

Крим

Крим та Донбас треба обов'язково обговорювати одночасно	Крим і Донбас треба обговорювати окремо	Немає сенсу обговорювати Крим
<p>«Якщо проблему Криму і Донбасу розділити, міжнародна спільнота забуде про Крим»</p> <p>«Необхідно розв'язати питання присутності російських військ в Криму»</p> <p>«Порушення прав людини кримських татар не можна не враховувати»</p> <p>«Політичних в'язнів не можна забувати»</p>	<p>«Якщо питання Криму не відділити від питання Донбасу, у Росії не буде стимулу вирішувати цей конфлікт»</p> <p>«Росія навіть не розглядає можливість повернення Криму Україні, а отже, підняття цієї теми гальмуватиме переговори з інших питань»</p>	<p>«Крим був реакцією на антиконституційний переворот, Росія була морально зобов'язана захищати російськомовне населення»</p> <p>«Жодні дебати/переговори не здатні вплинути на ситуацію в Криму»</p> <p>«Хрущов припустився серйозної помилки, віддавши Крим Україні»</p> <p>«Крим – святе джерело нашої багатогранної, але об'єднаної російської нації» (Владімір Путін)</p>
<p>Кримське питання – питання порушення міжнародного права</p>		
<p>«Анексії в Європі не проводилися починаючи з кінця Другої світової війни»</p> <p>«Було порушено міжнародне законодавство та політичні угоди»</p> <p>«Історичні та політичні аргументи не мають значення в порівнянні з міжнародними правовими домовленостями»</p>		

Відділення від України завершено, реінтеграція неможлива		Мінські угоди мають бути основою для вирішення конфлікту			Донбас не потребує особливого статусу
«Немає сенсу інтегрувати сепаратистів»	«Республіки» – це незалежні держави; вони не хочуть об'єднуватися»	«Республіки» мають об'єднатися з Росією»	«Для вирішення конфлікту необхідно сильніше залучити міжнародну спільноту»	«Мінськ» треба прийняти в тому стані, в якому він є зараз»	«Мінськ» має залишитися угодою про припинення вогню, але політична частина угод не може бути реалізована»
«Ніхто не хоче платити за відродження Донбасу»	«Донбас зробив свій вибір» «Донбас – означає «республіки» та підконтрольні Києву (окуповані) території» «Донецької та Луганської областей».	«Російсько-мовне населення на Донбасі – це такі само люди, як і в Криму» «Росія вже несе економічний тягар, пов'язаний з Донбасом»	«Політична воля має основне значення (оскільки Україна заперечує політичну суб'єктність «ЛНР» та «ДНР», а Росія не визнає себе стороною конфлікту)» «Міжнародний моніторинг та/або підтримка необхідні для контролю українсько-російського кордону» «Вибори на Донбасі мають бути організовані ОБСЄ»	«Мінськ» з часом треба буде замінити на більш збалансовану угоду»	«Донбас – це Україна. Якщо Україна суверенна, то він не потребує спеціального статусу» «Т.зв. «республіки» – це де-факто окуповані території» «Виборчі права населення Донбасу має бути обмежені протягом перехідного періоду» «Жодних особливих режимів стосовно мови та трактування історичних подій» «Жодних амністій за злочини, скоєні в зв'язку з конфліктом» «Тиск на Росію (санкції) має посилюватися» «Донбасу як політичного суб'єкту не існує: «республіки» живуть лише за умови підтримки Кремля»
«Якщо Донбас не забажає об'єднатися, треба оговорити його від України стіною»	«Наслідки війни ще більше розділять Україну та «республіки» «Права населення Донбасу можна захистити шляхом отримання незалежності» «Київ знаходиться під впливом Заходу» «Республіки» захищають російськомовне населення від українських радикальних націоналістів»	«Безпека населення має бути в пріоритеті, вона має забезпечуватися одночасно із розв'язанням політичних та військових проблем» «Необхідно прояснити питання амністії» «Спеціальний статус має слугувати гарантією безпеки населення Донбасу» «ЄС міг би профінансувати відновлення донбаської інфраструктури» «Поступове послаблення санкцій було б стимулом для Росії іти назустріч»	«Місія ООН має бути розміщена лише вздовж лінії зіткнення з метою забезпечення захисту спостерігачів ОБСЄ»	«Мінськ» з часом треба буде замінити на більш збалансовану угоду»	«Мінськ» з часом треба буде замінити на більш збалансовану угоду»

